

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA ANDRAGOGIKY A PERSONÁLNÍHO ŘÍZENÍ

Karel Macas

Participace seniorů na vzdělávacích aktivitách v kontextu demografického
stárnutí populace

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Praha 2015

Vedoucí práce:

PhDr. Michal Šerák, Ph.D.

Prohlašuji,

že tuto bakalářskou práci jsem vypracoval samostatně, že v ní řádně cituji všechny použité prameny a literaturu a že tato práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

.....

datum

.....

podpis autora

Abstrakt

Tato bakalářská práce se věnuje účasti seniorů na vzdělávacích aktivitách v kontextu demografického stárnutí populace. V první části je představena oblast zájmu – stáří a stárnutí, vzdělávání seniorů, demografické stárnutí, funkce a význam vzdělávání seniorů a vzdělávací instituce. Tato část vychází z české i zahraniční odborné literatury a dostupných dokumentů. V druhé části jsou prezentována data týkající se účasti seniorů na vzdělávacích aktivitách a empirické šetření. Dotazníkové šetření se týká účasti seniorů na vzdělávacích aktivitách. Zkoumány dále byly bariéry, motivace a soudy seniorů o nabídce aktivit.

Klíčová slova

Stáří, stárnutí, senior, vzdělávání seniorů, gerontagogika, účast seniorů na vzdělávacích aktivitách, demografické stárnutí populace

Abstract

This bachelor thesis is focused on participation of the elderly in the context of demographical ageing. The area of interest is introduced in the first part – ageing and old age, elderly education, demographical ageing, functions and significances of elderly education and educational institutions. This part is based on Czech and foreign professional literature and documents. The second part contains data concerning participation of the elderly in educational activities and an empirical survey. The survey deals with the participation of the elderly in educational activities. Also barriers, motivation and opinions of the elderly about the offer of educational activities were researched.

Keywords

Old age, ageing, elderly education, gerontagogy, participation of the elderly in education, demographical ageing

Poděkování

Na tomto místě bych rád vyjádřil své poděkování PhDr. Michalu Šerákovi, Ph.D. za ochotu a podnětné připomínky při vedení mé práce. Dále bych chtěl poděkovat všem seniorům, kteří se se zájmem zúčastnili dotazníkového šetření.

Obsah

0	Úvod.....	9
1	Senior, stáří a stárnutí.....	11
1.1	Senior.....	11
1.2	Stáří a stárnutí	12
1.3	Gerontagogika	16
2	Demografické stárnutí populace	17
2.1	Východiska a současný stav.....	17
2.2	Prognózy dalšího populačního vývoje	19
2.3	Důsledky stárnutí obyvatelstva	21
2.4	Stáří a senioři ve strategických dokumentech	23
3	Funkce a význam vzdělávání seniorů.....	29
3.1	Funkce a význam vzdělávání ve vztahu k seniorovi	29
3.2	Funkce a význam vzdělávání ve vztahu ke společnosti.....	31
4	Instituce zabývající se vzděláváním seniorů	34
4.1	Univerzity třetího věku	34
4.2	Akademie třetího věku	35
4.3	Kluby seniorů, kluby aktivního stáří, kluby důchodců.....	36
4.4	Příklady dalších institucí zabývajících se vzděláváním seniorů	37
5	Míra účasti seniorů na vzdělávacích aktivitách	39
5.1	Data týkající se účasti seniorů na vzdělávacích aktivitách z vybraných šetření..	39
5.2	Data o účasti ve vybraných vzdělávacích organizacích a U3V.....	42
6	Empirické šetření	46
6.1	Cíle šetření.....	46
6.2	Hypotézy.....	47

6.3	Metodika šetření	48
6.4	Sběr a analýza dat.....	49
6.5	Výsledky šetření.....	50
6.6	Diskuse.....	57
7	Závěr	61
8	Seznam bibliografických citací	63
9	Příloha A – Dotazník.....	71

Seznam použitých zkratk

A3V – Akademie třetího věku

ČSÚ – Český statistický úřad

ČZU – Česká zemědělská univerzita v Praze

MPSV – Ministerstvo práce a sociálních věcí

OSN – Organizace spojených národů

U3V – Univerzita třetího věku

UK – Univerzita Karlova

VU3V – Virtuální Univerzita třetího věku

WHO – Světová zdravotnická organizace

0 Úvod

Česká společnost v současné době čelí četným demografickým změnám. Stárnutí populace je mezi těmito změnami jednou z nejvýznamnějších. Jedná se o změnu tak významnou, že by měla být promyšlena do svých důsledků v oblastech, kterých se s velkou pravděpodobností dotkne. Jednou z mnoha takových oblastí je i institucionalizované vzdělávání seniorů. Tuto poměrně mladou oblast lidských snah čekají v blízké i vzdálenější budoucnosti jisté změny. S tím, jak bude přibývat starších osob, přibude i nových výzev.

Cílem práce je analyzovat důsledky demografického stárnutí a zhodnotit jejich vliv na účast seniorů na vzdělávacích aktivitách. Aby stanoveného cíle mohlo být dosaženo, první čtyři kapitoly vychází z analýzy odborné literatury a dostupných dokumentů. Účelem bylo vymezit oblast bádání a vyložit informace a pojmy nutné k orientaci v dané problematice. Poslední dvě kapitoly se zabývají přímo účastí seniorů na vzdělávacích aktivitách. Presentována jsou zde data z výzkumů a data o účasti ze vzdělávacích institucí. Poslední částí je empirické šetření, zabývající se účastí klientů klubů seniorů na vzdělávacích aktivitách.

V první kapitole budou prezentovány základní pojmy, stáří stárnutí a senior. Představeny budou různé pohledy na stáří a stárnutí. Popsán je i vědní obor, který se vzděláváním seniorů zabývá, gerontagogika.

Ve středu zájmu druhé kapitoly je téma demografického stárnutí populace s tím, že stále bude kladen důraz na starší osoby, seniory. Ti zůstávají v centru zájmu celé práce. V kontextu dané tematiky nebude nutné zabývat se veškerými souvislostmi stárnutí populace. Představeny budou příčiny populačního stárnutí, současný stav, prognózy a důsledky. Dále budou prezentovány vybrané strategické dokumenty zabývající se stárnutím, stářím a seniory. Zvláštní pozornost při jejich rozboru je věnována zmínce o vzdělávání seniorů. Třetí kapitola se zabývá funkcemi a významem vzdělávání seniorů jak pro společnost, tak pro konkrétního účastníka.

Čtvrtá kapitola obsahuje výčet institucí zabývajících se vzděláváním seniorů. Instituce jsou zde krátce představeny. Výčet není v žádném případě kompletní,

vzdělávacích institucí je celá řada. Představeny budou jen některé vybrané nebo významnější instituce.

V následující kapitole jsou představena data týkající se účasti seniorů na vzdělávacích aktivitách. Zachycena jsou jen data blízká problematice této práce. Pozornost většiny výzkumů zabývajících se účastí na vzdělávacích aktivitách cílí primárně na osoby v produktivním věku, seniorům se věnují spíše jen okrajově. V druhé části kapitoly budou představena data o účasti seniorů, která autor získal korespondencí s pracovníky vzdělávacích institucí nebo ze závěrečných zpráv. Cílem této páté kapitoly je ukázat, kam směřuje poptávka po vzdělávacích aktivitách, zda roste či klesá, jaké jsou bariéry účasti a jak je to s nabídkou vzdělávacích aktivit.

Pátá kapitola se věnuje empirickému šetření realizovanému pro účely této práce. Zabývá se účastí seniorů na vzdělávacích aktivitách, bariérami účasti či motivací pro účast i neúčast. Výběrovým vzorkem šetření jsou klienti klubů seniorů. Sběr dat probíhal na začátku května v pěti pražských klubech seniorů. Šetření bude představeno i v kontextu výzkumů zabývajících se blízkou tematikou.

V odborné literatuře není oblast bádání této práce do vyšší míry zastoupena. Pozornost je věnována stáří, demografickému stárnutí či jeho aspektům, nebo vzdělávání seniorů a případně jejich účasti na vzdělávacích aktivitách. Tato témata se však v odborných zdrojích příliš neprotínají. Do souvislostí je dává např. Šerák (2009), Kalvach a kol. (2004), či ze zahraničních autorů Finsden a Formosa (2011).

Bohatý výběr odborné literatury se zabývá přímo vzděláváním seniorů. Kromě již zmíněných lze uvést např. Livečku, který s monografií vydanou roku 1979 patří dnes již ke klasikům této problematiky. Dále lze jmenovat mimo jiné Petřkovou, či slovenskou autorku Čorňaničovou. Autor této práce čerpá také z odborníků na stáří a stárnutí. Mezi ně patří např. Haškovcová, Kalvach či Čevela.

K tématu demografického stárnutí existuje také velké množství odborných publikací. Autor v práci vychází především z populačních prognóz Borise a Kučery. Obecnější informace týkající se demografického vývoje autor pro práci čerpá v publikacích dalších demografů z Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy.

Vědecké obory související s oblastí bádání této práce jsou na vysoké úrovni. Přínos práce tedy nespočívá v konfrontaci dosavadních poznatků, ale ve srovnání a propojení za účelem dosažení vytyčeného cíle.

1 Senior, stáří a stárnutí

Ve společnosti vždy existovali staří lidé. Společnost se však na ně v různých dobách dívala různým pohledem. Vyvíjí se podoba stárnutí, přístup ke stáří, mění se i věk, kdy je osoba, ať už sama sebou nebo svým okolím, označena za starou. Se značnou jistotou lze říci, že starších lidí nikdy nebylo tolik, jako v současnosti. A nic nenasvědčuje tomu, že by tento trend měl v budoucnu vymizet.

V kapitole Senior, stáří a stárnutí bude z této široké problematiky představeno nutné minimum pro usnadnění orientace v dalších částech práce.

1.1 Senior

V kontextu zaměření práce je nutné vymezit, kdo je to *senior*, a co tento pojem znamená. „Senior je člověk v završující životní fázi se specifickým postavením ve společnosti“ (Sak, Kolesárová, 2012, s. 25). Jedná se o označení starého člověka. Pojem *starý* však v sobě nese negativní citový náboj, proto se ustálil pojem *senior*, který je považován za neutrální (Kozáková, Müller, 2006, s. 7). Konkrétní vymezení se u různých autorů či institucí může lišit. Např. pro potřebu Národního akčního plánu pro období let 2013 až 2017 (MPSV, 2014) je pojem *senior* striktně vymezen, je to každý člověk, který dosáhl věku potřebného pro odchod do starobního důchodu. Jiní autoři či instituce často operují s pojmem *senior* bez jeho konkrétního vymezení, jako s pojmem, u kterého panuje univerzální shoda. To však neplatí vždy. Někdy se označení *senior* používá pro osoby ve věku nad 60 let, nebo v současné době častěji 65 let (Šerák, 2009, 183). Dle Čornaničové (1998, s. 4) je pojem *senior* obecně využíván jako zastřešující termín pro jiná terminologická vymezení vznikající v rámci různých vědních disciplín. Většina vyspělých zemí pojem *senior* (anglicky elderly, older person) spojuje s věkem 65 let a více (WHO, 2015).

V pojmu *senior* se setkávají dva aspekty, biologický a sociální. Sociální složka zde, jak uvádí Sak a Kolesárová (2012, s. 25-26), způsobuje sociokulturní relativitu tohoto pojmu. Ten je proměnlivý napříč věkovými i sociálními skupinami. Identita seniora není stálá, je to společenský produkt, který se vyvíjí a mění. Složka biologická hovoří o

zákonitých involučních změnách vedoucích k typickému obrazu, označovanému jako fenotyp stáří (Čevela, Kalvach, Čeledová, 2012, s. 19).

Pro označení staršího člověka se používají i jiné další pojmy, v geriatrui *geront*, v psychologické literatuře *senescent*, případně člověk *starý* či *důchodce* (Petřková a Čornaničová, 2004, s. 27).

Přes emoční neutrálnost pojmu *senior* je nezbytné vyvarovat se jeho možnému využití při stereotypizaci. Představa o homogenní seniorské populaci je jeden z nejnebezpečnějších mýtů. Seniorská populace je výrazně heterogenní, je třeba se bránit používání pojmu *senior* v kontextu potlačujícím tuto heterogenitu. Neexistuje žádný „typický senior“. Seniorská populace je dle Petrové Kafkové (2013, s. 9) dokonce v porovnání s mladšími generacemi heterogennější, rozdílnost v rámci skupin stárnoucích stále vzrůstá. Pokud bychom si seniorskou populaci chtěli přiblížit, můžeme obecně konstatovat, že v ní převažují ovdovělé ženy (ve věku nad 80 let je poměr žen k mužům 4:1), disponuje značným sociálním potenciálem, je znevýhodněna oproti mladším generacím a důsledně vyžaduje osobnostní přístup s důrazem na podporu ke smysluplnosti a svébytnosti. (Čevela, Kalvach, Čeledová, 2012, s. 27)

1.2 Stáří a stárnutí

Pojem *stáří* úzce souvisí s pojmem *senior*. *Stáří* se v moderní společnosti stalo univerzálně dosahovanou a stále se prodlužující etapou životní biografie (Petrová Kafková, 2013, s. 9). *Stáří* je obecné označení pozdních fází ontogeneze (Čevela, Kalvach, Čeledová 2012, s. 27).

Přestože je *stáří* objektivní realitou, jeho vymezení a pojetí je proměnlivým sociálním konstruktem (Čevela, Kalvach, Čeledová, 2012, s. 17). Na věk můžeme pohlížet více způsoby, a podle toho *stáří* kategorizovat. **Biologické stáří** je dáno poklesem potenciálu zdraví. Jedná se o nevratné biologické změny. Vnější vyjádřením je pokles výkonnosti, míra funkčního zdraví či fenotyp stáří. Biologické stáří není možné nijak stanovit, koncept je tak používán převážně pro vyvrácení objektivitu stáří kalendářního. (Čevela, Kalvach, Čeledová, 2013, s. 25)

Kalendářní stáří je snadno stanovitelné, vyhovuje demografickým i jiným potřebám. Je to konstrukt průměrného běhu života a nevypovídá tak o konkrétní situaci a stavu jedince. Hranice stáří se posouvá do vyššího věku v souvislosti s demografickým stárnutím populace. (Čevela, Kalvach, Čeledová, 2013, s. 25)

Sociální stáří je dáno sociálním vývojem jedince, změnami sociálních rolí a souhrnem typických událostí spojovaných s pokročilým věkem, jako je například odchod do starobního důchodu. Patří sem i přijetí role penzisty a starého člověka. Za počátek sociálního stáří se považuje odchod do důchodu. Tento ukazatel však vykazuje významný posun v čase, zároveň dochází k rozšíření forem odchodu. Kromě definitivního odchodu z pracovního trhu se může jednat o přechodné a postupné penzionování, či o částečnou zaměstnanost. Tímto se zmíněné kritérium počátku sociálního stáří rozostřuje. (Čevela, Kalvach, Čeledová, 2013, s. 25)

Funkční stáří je stanoveno na základě funkčního stavu organismu. Jedná se o funkční potenciál člověka. Je ovlivňováno především vnějšími faktory. Úroveň funkčního stáří se může podstatně lišit i u jedinců stejného chronologického věku. (Stuart-Hamilton, 2006, s. 24 nebo Ondrušová, 2011, s. 17)

Psychologické stáří souvisí s tím, jak starý se sám člověk cítí. Jedná se o subjektivní vnímání vlastního věku. Roli zde hrají například osobnostní rysy a reakce člověka na vlastní stárnutí. (Brzáková Beksová, 2013, s. 36)

Pro lepší orientaci se používají různé periodizace *stáří*. Zmíněné periodizace vychází ze sociální podstaty stáří nebo z chronologického věku. Na základě sociálních rolí se lidský život často dělí do čtyř kategorií. **První věk** (období dětství, závislosti, předproduktivní věk), **druhý věk** (období dospělosti, produktivity), **třetí věk** (postproduktivní, stáří) a někdy i **čtvrtý věk** (období závislosti) (Kalvach, Zadák, Jiráček, 2004, s. 47). Termín třetí věk byl poprvé zmíněn v 50. letech v opozici ke stereotypu staršího věku jako krátké životní periody plné nemoci, chudoby a invalidity (Findsen, Formosa, 2011, s. 49). Třetí věk v tomto dělení odkazuje na samostatný a nezávislý životní styl v pozdějším věku. Čtvrtý věk je obdobím závislosti, ukončen je smrtí. Ne každý za svůj život projde všemi těmito kategoriemi. Zmíněné dělení je všeobecně poměrně vřele přijímáno, jelikož neobsahuje žádný pejorativní nádech (Stuart-Hamilton, 2006, s. 25).

WHO používá kategorizaci věku zavedenou již v roce 1963 na semináři zabývajícím se ochranou starších osob. Věk je dle této kategorizace členěn na **střední věk** (45-59 let) **presenium** (60-74 let), **senium** (75-89 let) a **dlouhověkost** (90 let a více) (WHO, 1983). Toto členění dnes používá i mnoho domácích autorů (např. Petřková, Čornaničová, 2004, s. 27; Hrozenská, Dvořáčková, 2013, s. 13; Kozáková, Müller, 2006, s. 9 a další). Populace stárne a zlepšuje se zdravotní a funkční stav seniorů. Proto se v současné době stále častěji používá následující členění, které začíná hranicí 65 let. **Mladší staří** (young-old, 65-74 let), **staří senioři** (old-old, 75-84) a **velmi staří senioři** (very old, 85+) (např. Stuart-Hamilton, 2006, s. 25; Kozáková, Müller, 2006, s. 10 a další).

Jasně stanovená hranice stáří však neexistuje. Podstatné tedy je, jak stáří vnímá společnost, ve které žijeme. Ani zde však nepanuje žádný konsenzus. Percepce hranice stáří se zabývá řada výzkumů. Např. ve výzkumu Saka a Kolesárové (2012, s. 26) na téma postojů české populace k seniorům nejvyšší počet respondentů (45 %) uvedl, že člověk se stává seniorem dosažením věku 60 let. Rabušic (1998) ve svém výzkumu uvádí, že vnímaná hranice stáří je do značné míry závislá na věku respondenta. Zatímco muži ve věkové skupině 50-54 let v tomto výzkumu za hranici stáří považovali průměrně 66 let, muži starší 75 let za hranici stáří považovali až věk 71 let.

Stárnutí je souhrn postupných zánikových změn organismu, při kterých dochází ke klesání zdatnosti, adaptability, zhoršuje se výkonnost, funkční zdraví, spontaneita a odolnost k zátěži (Čevela, Kalvach, Čeledová, 2013, s. 20). Involuční změny mají značné interindividuální odlišnosti. Jak uvádí Čevela a kol. (2013, s. 21): „výkonnost pohybově aktivního sedmdesátníka může odpovídat výkonnosti sedavě žijícího padesátníka“.

Samotné stárnutí tedy není dáno pouze biologickými zákonitostmi. Stárnoucí osoba může sama z velké míry ovlivnit, jakou podobu bude její stárnutí mít. Velký díl na podobě stárnutí má však i společnost, ve které člověk žije. Řada autorů vymezila různé strategie a podoby stárnutí. Např. Čevela a kol. (2013, s. 28) vymezují trojí podobu stárnutí:

- **Patologické stárnutí** je proces, při kterém je adaptace, spokojenost, seberealizace a participace výrazně horší, než odpovídá situaci vrstevníků. Dochází k maladaptaci, rezignaci a sociální exkluzi. Na patologickém stáří se kromě zákonité involuce podílí i zdravotní stav, vstřícnost prostředí, osobní charakteristiky, životní události a finanční zdroje.

- **Obvyklé stárnutí a stáří** je proces méně kritický, než patologické stáří. Stále však existuje nerovnováha mezi zhoršeným zdravotním a funkčním stavem, psychickými potřebami, nároky prostředí a finančními zdroji. Důsledkem je nižší míra spokojenosti, seberealizace a participace. Tento stav však odpovídá mnoha obdobně starým osobám v dané společnosti.
- Při **úspěšném stárnutí a zdravém (aktivním) stáří** zdravotní a funkční stav, psychická adaptace i ekonomická situace odpovídá nárokům prostředí. Je umožněna spokojenost, seberealizace a participace až hluboko do dlouhověkosti. Toto je umožněno především v bezbariérovém a vstřícném prostředí, které nabízí dostatek aktivit, podmínek pro seberealizaci a participaci, včetně zaměstnanosti.

Koncept *aktivního stáří* je vzhledem k obsahu práce potřebné představit podrobněji. Představeno bude vymezení pojmu Světovou zdravotnickou organizací z publikace *Active Ageing: A Policy Framework* (WHO, 2002). *Aktivní stáří* je zde pojato velmi široce, jako proces optimalizace využití příležitostí pro zdraví, participaci a bezpečnost v zájmu zvýšení kvality života lidí v průběhu stárnutí. *Aktivní stárnutí* se týká jedinců i skupin obyvatelstva. Pojem „aktivní“ se netýká jen participace na trhu práce, ale širší oblasti, jako pokračující participace v sociálních, ekonomických, kulturních, duchovních a občanských záležitostech (WHO, 2002, s. 12). Pojem *aktivní stáří* se začal používat poměrně nedávno, v devadesátých letech 20. století, kdy nahradil Světovou zdravotnickou organizací užívaný pojem zdravé stárnutí (Petrová Kafková, 2013, s. 28).

Podle konceptu *aktivního stárnutí* WHO je jakákoli participace seniorů na životě společnosti prospěšná. Dle Petrové Kafkové (2013, s. 29-32) se však někdy toto pojetí ve vládních dokumentech redukuje na participaci v ekonomické aktivitě. *Aktivní stáří* se tak může stát pouze synonymem zvyšování hranice důchodového věku. Strategie *aktivního stárnutí* by měla pojmut značně širší oblast, má být celoživotní a příprava na stárnutí tak začíná již početím. Cílem konceptu je společnost přátelská všem, bez ohledu na věk.

Dle Petřkové a Čornaničové (2004, s. 10) jsou ve stáří zachovány potřeby středního dospělého věku. Stárnoucí osoby si nadále přejí být aktivní a mít pocit užitečnosti. Důležitou roli v udržení sociální pozice a v udržení identity hrají i edukační aktivity, které patří mezi kulturní či duchovní práva člověka. Rozvíjení edukace seniorů vyžaduje podporu státu i společnosti. Je třeba mobilizovat veřejnost i odbornou

komunitu k tvorbě strategických programů a společenských aktivit zaměřených na všechny generace, i aktivity specializované přímo na seniorskou populaci. (Petřková, Čornaničová, 2004, s. 10-12)

1.3 Gerontagogika

Gerontagogika je vědou o vzdělávání seniorů. Protože tato práce se mimo jiného vzděláváním seniorů zabývá, je vhodné si pojem představit. *Gerontagogika* je vědou na pomezí andragogiky a gerontologie, primárně patří do systému věd o výchově (Petřková, Čornaničová, 2004, s. 18). Pojmenování této disciplíny není zcela ustálené, někteří autoři používají příbuzné pojmy. Z pohledu pedagogiky tato věda bývá označována jako *gerontopedagogika* (Livečka, 1979), slovenští autoři používají pojem *geragogika* (Petřková, 1997). Pojem gerontagogika má německý původ, poprvé jej použil Otto Bollnow roku 1962 (Kern, 2014, s. 74).

„Předmětem gerontagogiky je studium a systemizace poznatků týkajících se široce chápané edukace (tj. výchovy a vzdělávání) ve vztahu k seniorskému věku člověka“ (Petřková, Čornaničová, 2004, s. 19). Nejde tedy pouze o vzdělávání seniorů, jsou to jakékoliv edukační aktivity se seniory spojené. Cíle edukačního působení jsou především v udržení tělesných a intelektuálních sil seniorů (Šerák, 2009, s. 189). Edukační aktivity mohou působit např. **preventivně** (informují o budoucích změnách spojených se stárnutím), **rehabilitačně** (rehabilitují dovednosti, schopnosti, znalosti), **volnočasově** (poskytují nové podněty, kontakty apod.) či **anticipačně** (informují např. o změnách ve společenském vývoji (Čevela, Kalvach, Čeledová, 2012, s. 38).

Z hlediska cílových skupin a oblastí zájmu můžeme *gerontagogiku* rozdělit do tří oblastí. Jedná se o **preseniorskou edukaci**, jako přípravu na stáří, **proseniorskou edukaci**, jako nástroj společenské podpory stáří a mezigeneračního porozumění a vlastní **seniorskou edukaci**, tedy vzdělávací aktivity pro seniory (Petřková, Čornaničová, 2004, s. 19).

2 Demografické stárnutí populace

Světové populační stárnutí je faktem obecně uznávaným a univerzálně pozorovatelným ve většině vyspělých zemích světa. Tento trend je výrazný především v Evropě, starý kontinent si tak může připsat další přídomek – „šedivějící“ (Malíková, 2011, s. 26).

2.1 Východiska a současný stav

Česká republika, podobně jako ostatní země regionu, demograficky stárne. Na současné věkové struktuře obyvatelstva je patrný vliv událostí 20. století. Před příchodem meziválečné světové hospodářské krize se během příznivých ekonomických podmínek snížila porodnost a zvýšila se naděje dožití. V této době také došlo ke snižování přirozeného přírůstku obyvatelstva. Ten klesal i během hospodářské krize až do počátku války, kdy byl opět zaznamenán růst. (Rychtaříková, 2010, s. 19-22)

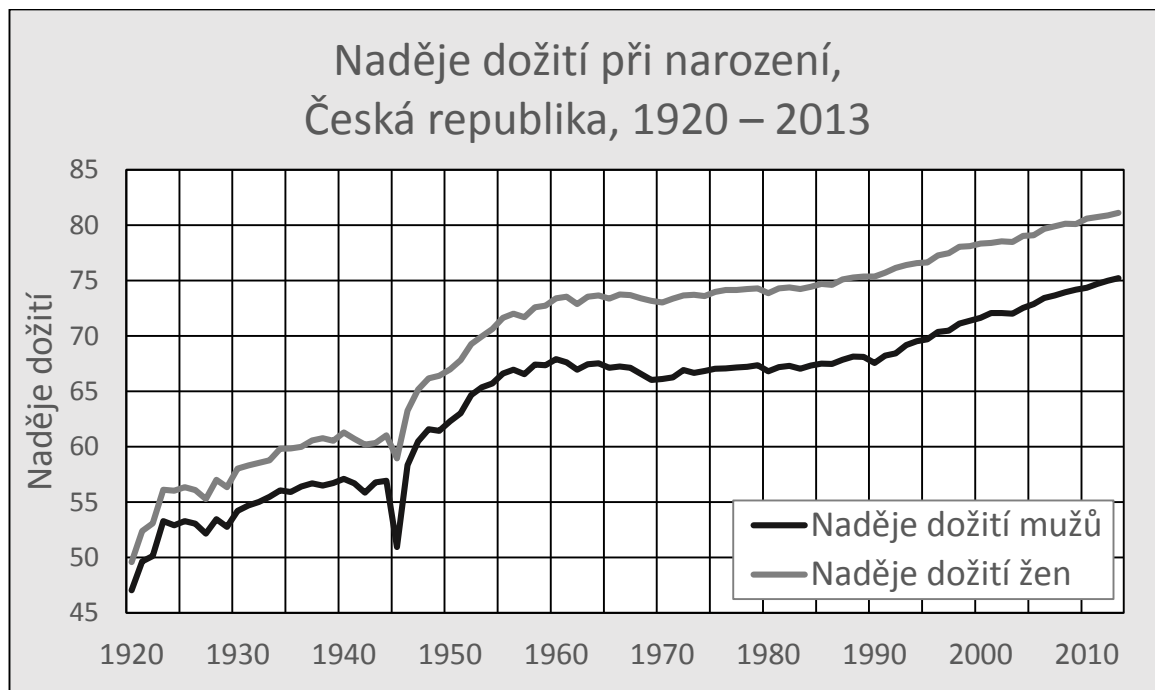
Od konce 2. světové války až do poloviny 60. let dochází k podstatnému růstu počtu živě narozených ve vyspělých zemích, k tzv. baby boomu. V Česku nebyl tento vzestup tak intenzivní, jako například ve Francii. Došlo spíše ke krátkodobému zvýšení úhrnné plodnosti zhruba do poloviny 50. let. I tak se však vytvořila silná populační vlna. (Rychtaříková, 2010, s. 26-27)

Ke konci 60. let v Československé socialistické republice dochází k zavádění politik pro zvýšení plodnosti (Rychtaříková, 2010, s. 28). Přichází tak druhá populační vlna, zvýrazněná tím, že osoby z první populační vlny v této době dosahují reprodukčního věku. Vlna zvýšené porodnosti trvala zhruba od počátku sedmdesátých let do počátku let osmdesátých (ČSÚ, 2014a). Osoby narozené v době tzv. baby boomu dnes dosahují nebo již dosáhli seniorského věku. Tímto se zvyšuje podíl seniorů v populaci. Osoby narozené v druhé populační vlně dosáhnou důchodového věku v horizontu 20 až 30 let, díky čemuž se podíl seniorů zřejmě opět zvýší.

Podstatný vliv na věkovou strukturu má také naděje dožití, která se až na nepravidelné krátkodobé poklesy výrazně a konstantně zvyšuje (viz. Graf č. 1). Naděje

dožití při narození dosáhla v roce 2013 hodnoty 75,2 let u mužů (ČSÚ, 2014b) a 81,1 let u žen (ČSÚ, 2014c).

Graf č. 1: Naděje dožití při narození, Česká republika, 1920 – 2013

Zdroj dat: ČSÚ, 2015a; vlastní výpočty

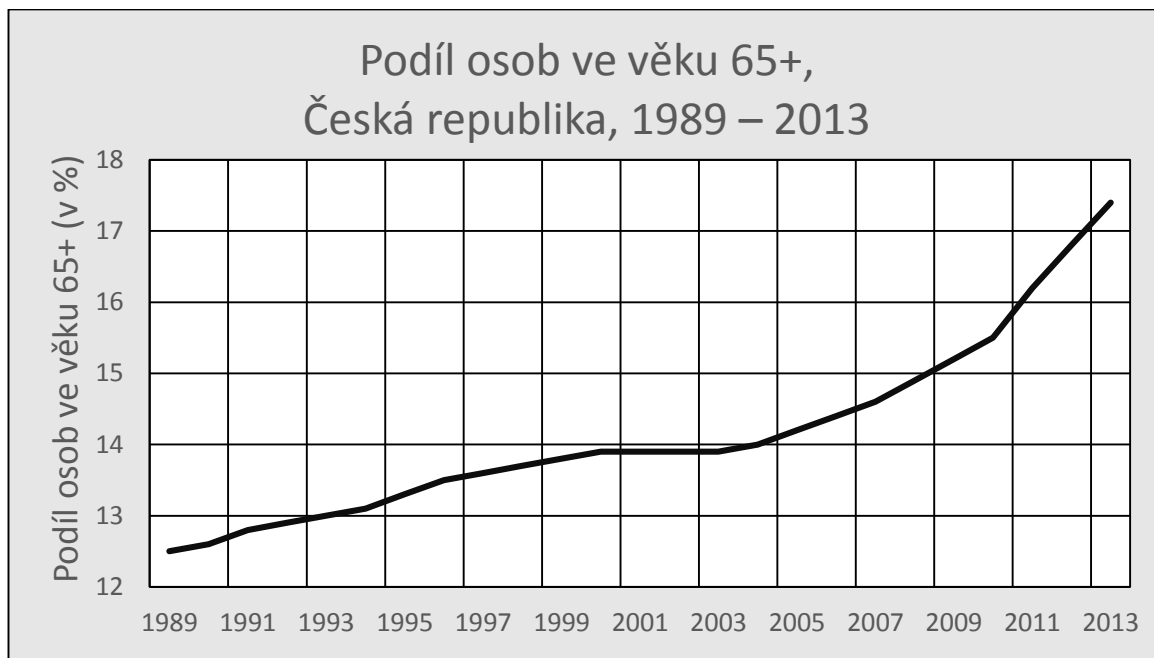
Největší vliv na zvyšování naděje dožití má zlepšování lékařské péče. Výrazně se snížila intenzita úmrtnosti na nemoci oběhové soustavy a úmrtnosti na novotvary, tedy na nemoci, které lze lékařskou péčí, prevencí či včasným zákrokem v mladším věku eliminovat (Bartoňová, Burcin, Fialová a kol., 2008, s. 6). Mezi další příčiny prodlužování délky života můžeme zařadit nízkou kojeneckou úmrtnost, snížení chudoby, zlepšení životních a pracovních podmínek a ochranu lidských práv (Malíková, 2011, s. 26).

Tento v zásadě velmi pozitivní vývoj úmrtnostních poměrů zrychluje stárnutí populace, a to nejen odspodu věkové pyramidy, ale především od jejího vrchu (Bartoňová, Burcin, Fialová a kol., 2008, s. 6). Osoby se dožívají stále vyššího věku, což se v současné době týká silnějších poválečných populačních ročníků (tamtéž).

Růst podílu osob ve věku 65+ má navíc zrychlující se tendenci (viz. Graf č. 2). V České republice lze jasně sledovat nárůst podílu osob ve věku nad 65 let. V roce 1989 byl podíl osob ve věku 65+ 12,5 %, v roce 2013 to bylo již 17,4 % (ČSÚ, 2014d). Zároveň lze říci, že nestárne jen populace jako celek, ale stárnou i samotní senioři. Zatímco v roce

1989 byl podíl osob ve věku 85+ pouze 0,77 % z celkové populace (ČSÚ, 2015b), v roce 2013 to v důsledku zvýšení naděje dožití bylo již 1,6 % (ČSÚ, 2014e).

Graf č. 2: Podíl osob ve věku 65+, Česká republika, 1989 – 2013

Zdroj dat: ČSÚ, 2014d; vlastní výpočty

2.2 Prognózy dalšího populačního vývoje

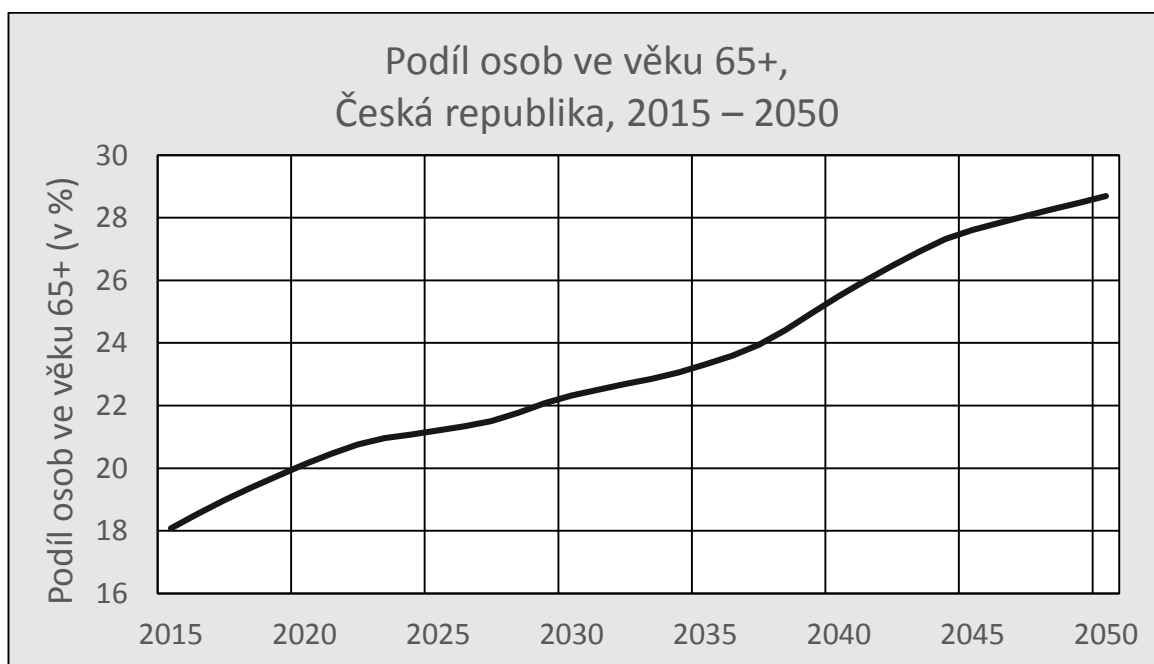
Prognózy dalšího populačního vývoje jsou důležitým informačním zdrojem například pro tvorbu veřejných politik, pro sféru sociálních služeb a pro mnoho dalších oblastí. Je však nutné brát prognózy s určitými rezervami. Limity prognóz pramení především z toho, že v sobě nemohou zahrnovat dopad nečekaných událostí (Petrová Kafková, 2013, s. 14). Zároveň lze, jak uvádí Loužek (2014, s. 82), jen těžko předpokládat budoucí vývoj naděje dožití. Není zřejmé, jestli bude růst, jak tomu bylo v zásadě doposud, nebo zda již ve vyspělých zemích dosáhla svého biologického limitu. Obtížné je rovněž předpovídat budoucí míru porodnosti.

Tyto nejistoty jsou dle Loužka (2014, s. 82) demografy zohledněny a vznikají proto prognózy počítající s nízkou, střední či vysokou variantou očekávané porodnosti a naděje dožití. Přesto je při práci s prognózami nutné mít na paměti, že „... každá výpověď o

budoucnosti je v menším či větším rozsahu zatížena neurčitostí a tudíž má pravděpodobnostní charakter.“ (Burcin, Kučera, 2010, s. 196).

Následující odstavec vychází z dat zpracovaných Burcinem a Kučerou (2010, s. 181-212). Zmínění autoři prognózu vypracovali na začátku roku 2010. Horizontem je rok 2070. Tato práce pro zjednodušení vychází pouze ze střední varianty prognózy a jen do roku 2050. Z dat vyplývá, že lze očekávat mírný nárůst populace České republiky, který by se měl zastavit v 50. letech tohoto století na hodnotě zhruba 11,2 miliónu. Přes očekávaný nárůst však početně poroste pouze věková skupina seniorů, tedy osob ve věku 65+ (viz. Graf č. 3). Populace bude dále progresivně stárnout. Zpočátku prognózy rychleji, což je dáno výchozí věkovou strukturou, silnými populačními ročníky konce čtyřicátých a celých sedmdesátých let. Zároveň se předpokládá nárůst naděje dožití. Ta by se dle střední varianty prognózy mohla do roku 2050 zvýšit o 6,5 let u mužů a 5 let u žen. Z důvodů zvýšení naděje dožití a stárnutí silných populačních ročníků 20. století stoupne nejvýrazněji počet nejstarších osob. Počet osob ve věku 85+ by se měl do roku 2050 ztrojnásobit. Osob ve věku 85+ by tedy v roce 2050 mělo být asi 620 tisíc. Počet osob ve věku 65+ vzroste přibližně o 80 %. Populace tedy bude stárnout především shora věkové struktury, přibývat bude nejrychleji osob v nejvyšším věku.

Graf č. 3: Podíl osob ve věku 65+, Česká republika, 2015 – 2050

Zdroj dat: Burcin, Kučera, 2010; vlastní výpočty

Dle Burcina a Kučery (2010, s. 211) je stárnutí populace považováno za neodvratitelnou zákonitost populačního vývoje. „V případě České republiky však lze vzhledem ke specifickým rysům dosavadní reprodukce očekávat velmi intenzivní průběh tohoto procesu, intenzivnější, než jakého jsme a budeme svědky v hospodářsky nejrozvinutějších zemích“ (Burcin, Kučera, 2010, s. 211 - 212).

2.3 Důsledky stárnutí obyvatelstva

Stárnutí obyvatelstva má důsledky reálné a důsledky pouze považované za reálné. Dle Thomasova teorému se však i situace definovaná jako reálná stává reálnou ve svých důsledcích (Šubrt a kol., 2008, s. 43). Takovým příkladem v kontextu seniorské problematiky může být demografická panika. Jestliže podíl osob staršího věku narůstá, existuje silná tendence k označování péče o seniory jako ekonomické zátěže, dochází ke stigmatizaci, senioři mohou být považováni jako ohrožení pro fiskální stabilitu (Kalvach, Čeledová, Holmerová a kol., 2011, s. 63). Již v roce 2003 ve výzkumu Vidovičové a Rabušice téměř 72 % osob dotázaných uvedlo, že zvyšování podílu osob nad 65 let je velmi špatný proces negativně ovlivňující vývoj České republiky (Štěpánková, Höschl, Vidovičová, 2014, s. 38). O osm let později se podobné otázce věnovalo šetření Eurobarometru 378. V tomto šetření uvedlo 39 % obyvatel ČR, že jsou velmi znepokojeni nebo spíše znepokojeni z nárůstu osob ve věku 65+ (European Commission, 2012, s. 10). Štěpánková a kol. (2014, s. 39) uvádí, že nejvyšší podíl osob v roce 2012 vidělo problém v demografickém stárnutí populace v souvislosti s důchodovým systémem (75 % osob), s výkonností české ekonomiky (63 % osob) a se zdravotnictvím (62 % osob). Česká populace má zároveň tendenci podíl seniorů nadhodnocovat. Jak uvádí Petrová Kafková (2013, s. 15-16), zřejmě vlivem mediálního zdůrazňování probíhajících demografických procesů. Zdroj paniky vychází i z politické ideologie, kdy nadhodnocování makroekonomických důsledků populačního stárnutí může sloužit k legitimaci omezování role státu při zajišťování potřeb občanů (tamtéž).

Přestože stárnoucí populace přináší mnohé výzvy, zvyšování šance dožití a zlepšování zdravotních standardů by mělo být vítáno jako jeden z nejvýznamnějších úspěchů lidstva (Eich, 2004). Dle Čevely a kol. (2012, s. 91) se demografické stárnutí

stává novou výzvou 21. století, stává se faktorem ekonomického růstu a nových forem soužití. Jako nezbytná se ukazuje transformace systému zdravotních a sociálních služeb (tamtéž).

Dle Hasmanové Marhánkové (2014, s. 9-10) samotný proces demografického stárnutí nepředstavuje hrozbu, nebezpečné je především ignorování změn, které přináší. Skeptičtější pohled týkající se oblasti zdravotnictví uvádí Fiala a Langhamrová (2007). Autoři konstatují, že zdravotní péče o staršího člověka je průměrně nákladnější, a to u osob ve věku 85+ až trojnásobně oproti osobám ve věku 20-44 let. Se stárnutím populace tedy porostou celkové náklady na zdravotní péči. Tento vývoj bude klást vyšší nároky na zdravotnický systém, který se jim bude muset přizpůsobit. Jednou z možností může být např. zavedení plateb za nadstandardní zdravotní péči a zvýšení participace pacientů na nákladech za zdravotní péči, které se jim dostane (Fiala, Langhamrová, 2007).

V rámci zachování konkurenceschopnosti ekonomiky při stárnutí populace je nutné redefinovat to, co vnímáme jako produktivní věk, a jakou roli by měla hrát starší generace na poli trhu práce a v jiných sférách veřejného i rodinného života (Hasmanová Marhánková, 2014, s. 9-10). Nejde jen o zvyšování věku pro odchod do důchodu, mělo by se změnit i vnímání samotných starších pracovníků (tamtéž). Je tedy potřebné ve větší míře zavádět principy *age managementu*. *Age management* se dá zjednodušeně popsat jako personální řízení s ohledem na věk (Bejtkovský, 2014, s. 28). Mezi jeho principy patří např. umožnění flexibilních odchodů do důchodu, zavádění finanční motivace pro zaměstnavatele podporující flexibilní formy práce a revidování ochrany zdraví při práci s ohledem na stárnoucí zaměstnance. Dále udržování věkové diverzity či podpora celoživotního učení (Čevela, Čeledová, Kalvach a kol., 2014, s. 187-188). Tyto změny a principy by měly být zaváděny i v rámci plnění Národního akčního plánu podporujícího pozitivní stárnutí pro období let 2013 až 2017 (MPSV, 2014). Ten zmiňuje nutnost zavést principy *age managementu* jako nedílnou součást personálního řízení pro zvýšení konkurenceschopnosti ČR.

Mnoho seniorů uvádí, že nechce po dosažení důchodového věku odejít do důchodu. Podle Rabušice (2004) jen 41 % seniorů v roce 2002 uvedlo, že rádi a bez váhání odešli do důchodu. Tento podíl je ještě nižší u osob s vyšším dosaženým vzděláním. Dle průzkumu Eurobarometru 269 z roku 2009 na téma mezigenerační

solidarita 81 % mužů a 68 % žen ve věku 65+ uvedlo, že by vláda měla lidem usnadnit pracovat i v důchodovém věku (European Commission, 2009). Zaměstnaní senioři dle Haškovcové (2010, s. 111) přinášejí na trh své zkušenosti a mají vliv na integraci pracovníků různých generací. Zároveň jsou ekonomickým přínosem pro sebe i společnost. Panická hrůza ze stárnoucí populace není na místě, je však potřeba měnit image stáří v médiích a ve společnosti. „Cílem je seniorská populace, která bude aktivní, sebevědomá a ostatními občany samozřejmě přijímaná“ (Haškovcová, 2010, s. 111).

Zajímavým fenoménem a důsledkem populačního stárnutí je tzv. *Silver Economy*. *Silver Economy* je odpovědí trhu na stále vyšší počet starších osob. Evropskou komisí je definován jako „souhrn veškeré ekonomické aktivity sloužící osobám ve věku 50 a více let, patří sem produkty i služby, které nakupují, a další ekonomické aktivity, které tyto výdaje generují“ (European Commission, 2015, s. 9, přeložil KM). Stárnoucí populace tedy představuje nové možnosti pro ekonomický růst a vznik pracovních míst. Výdaje osob ve věku nad 60 let za posledních 20 let rostly o 50 % rychleji než výdaje osob pod 30 let. Očekává se rychlý růst v oblasti technologií podporujících nezávislý život seniorů, v lékařství, ve vzdělávání seniorů a v mnohých dalších oblastech. (European Commission, 2015)

Problematika demografického stárnutí by se neměla redukovat pouze na ekonomické aspekty. Přesto se strategické dokumenty především Evropské unie i vládní dokumenty České republiky často zaměřují hlavně na participaci seniorů na trhu práce. Jak je rozebráno v následující podkapitole na konkrétních příkladech, koncept aktivního stárnutí jakožto širšího pojmu bývá někdy upozaděn.

2.4 Stáří a senioři ve strategických dokumentech

Tématem stáří a stárnutí se zabývají národní i nadnárodní organizace. Cílem této kapitoly je prezentovat směry uvažování některých organizací na základě jejich strategických dokumentů. Vzhledem k bezprostřednímu či nepřímému vlivu zmíněných dokumentů na zavádění politik týkajících se seniorů, stáří a stárnutí, je vhodné je zmínit. Z mezinárodních organizací je představena OSN, WHO a EU, tedy organizace, které mají

velmi širokou škálu zájmů, tématem stáří a stárnutí se zabývají již dlouhou dobu a mají značný vliv na tvorbu národních politik.

OSN

Organizace spojených národů již roku 1982 uspořádala Světové zasedání o stárnutí a stáří ve Vídni. Výsledkem akce bylo sestavení *Mezinárodního akčního plánu*, ve kterém je zdůrazněna kvalita lidského života ve stáří, jejímž limitujícím faktorem je hmotné zajištění starých osob. Roku 1991 OSN přijala *Zásady Spojených národů pro starší občany*, na základě kterých se vlády členských zemí mají zasazovat o nezávislost, společenské zapojení, laickou i profesionální péči, seberealizaci a důstojnost. V roce 1999 OSN vyhlásila Mezinárodní rok seniorů s mottem Společnost pro každý věk. Roku 2002 se konalo druhé Světové shromáždění o stárnutí a stáří v Madridu. Výsledkem byl *Madridský plán pro problematiku stárnutí*, ve kterém jsou stanoveny priority a cíle k seniorské problematice. (Haškovcová, 2010)

Madridský plán pro problematiku stárnutí se věnuje i přístupu starších osob ke znalostem, vzdělávání a výcviku. V této oblasti stanovuje následující cíle:

- Dosáhnout rovného přístupu ke vzdělávání pro všechny dospělé.
- Povzbuzovat takové návrhy počítačových technologií, které berou zřetel na starší lidi.
- Plně využít potenciálu a odborných znalostí lidí všech věkových skupin vyplývajících ze zkušeností získaných s léty praxe.

(MPSV, 2010)

WHO

Světová zdravotnická organizace se stářím zabývá spíše v kontextech geriatric. Nejdůležitějším dokumentem v rámci zaměření této práce je dokument *Active Ageing: a Policy Framework* z roku 2002, který již byl představen v souvislosti se stanovením definice aktivního stárnutí. Důležité je zmínit snahu autorů dokumentu o zavedení konceptu aktivního stárnutí do politických programů. Pokud by se to povedlo a koncept aktivního stárnutí by byl všeobecně přijímán a podporován, mohlo by přibýt stárnoucích osob participujících v sociálních, kulturních, ekonomických a politických aspektech společnosti, na placených i neplacených pozicích (WHO, 2002, s. 16). Jedná se o důležitý

moment, je zde prezentován širší koncept aktivního stárnutí, které zde není posuzováno jen přímými ekonomickými důsledky.

Evropská unie

Dále jsou představeny dokumenty týkající se stáří *Evropské unie* a jí podřízených institucí. Evropská komise v roce 1999 vydala dokument *Towards a Europe of All Ages* (Commission of the European Communities, 1999). Na stárnutí je zde nahlíženo jako na problém ekonomického charakteru. Řeší se zde především dopady demografického stárnutí na trh práce a důchodový systém, senioři jsou podle tohoto dokumentu dosud neobjeveným a nevyužitým zdrojem, především v dobrovolných komunitních činnostech. Zároveň je zde zmíněn koncept celoživotního učení, které nemá končit odchodem do důchodu. Starší osoby mají kapacitu i vůli k učení, které nejsou dostatečně rozpoznány. (Commission of the European Communities, 1999)

V roce 2000 je vydán dokument *Charter of Fundamental Rights of the European Union*, ve kterém se EU zavazuje mimo jiné k respektování práv seniorů na důstojný a nezávislý život a práv na účast ve společenském a kulturním životě (The European Convention, 2000). Demografickému stárnutí a vhodné přípravě se Evropská komise věnuje v dokumentu *Healthy ageing: keystone for a sustainable Europe* (European Commission, 2007). Nastíněny jsou zde populační prognózy a jejich implikace pro pracovní trh, který se bude muset stále ve větší míře spoléhat na starší pracovníky. Z dokumentu vyplývá, že je nutné investovat do zdravotní péče, aby se pracovníci dožívali vyššího věku v lepším zdravotním stavu a mohli déle zůstat v pracovním procesu.

Seznam dokumentů věnovaných stáří, stárnutí a seniorům vybraných organizací rozhodně není vyčerpávající, představen byl především pro znázornění kontextu, ve kterém vznikají národní strategické dokumenty. Organizací zabývajících se problematikou stárnutí je více, jejich přínosy však pro omezený rozsah práce nebudou podrobněji rozebrány. Jedná se například o OECD, EURAG či Červený kříž.

Na národní úrovni se problematikou stáří poměrně intenzivně zabývají orgány vlády ČR. Ne však jen ty. Dále existuje řada neziskových nevládních organizací tímto

tématem se zabývající, které mohou a nemusí plnit poradní funkci politických subjektů. Představeny budou vybrané významnější organizace.

Orgány státní správy

Na vládní úrovni byla v Česku pozornost seniorské problematice věnována ještě před rokem 1989. V roce 1977 vzniká dokument *Zásady péče o staré občany* a v roce 1983 *Program přípravy na stáří v ČSSR do roku 1990* (Šerák, 2009, s. 187). Pro současný stav jsou však podstatnější pozdější, Ministerstvem práce a sociálních věcí vydané dokumenty.

V roce 2002 MPSV vypracovalo *Národní program přípravy na stárnutí na období let 2003 až 2007* (2002), který vychází z mezinárodních dokumentů. Rozpracovává následující oblasti života seniorů: etické principy, přirozené sociální prostředí, pracovní aktivity, hmotné zabezpečení, zdravý životní styl a kvalitu života, zdravotní péči, sociální služby, společenské aktivity, vzdělávání a bydlení. Dokument tedy samostatně zmiňuje vzdělávání seniorů (MPSV, 2002). Tento bod je rozpracován do čtrnácti samostatných opatření (tamtéž). Dokument se zaměřuje především na zřizování a rozvoj univerzit a akademií třetího věku. Dle Šeráka (2009, s. 188) „Na první pohled ovšem překvapí převažující orientace na zájmové vzdělávání (U3V) na úkor podpory rekvalifikačních programů pro seniory...“.

Další jmenovaný dokument, *Národní program přípravy na stárnutí na období let 2008 až 2012*, se na rozdíl od předchozího více zabývá vzděláváním v zájmu zaměstnatelnosti seniorů. Je značně obsáhlejší. Stanovuje pět strategických priorit, kterými jsou aktivní stárnutí; prostředí a komunita vstřícná ke stáří; zlepšení zdraví a zdravotní péče; podpora rodiny a pečovatелů; participace na životě společnosti a lidská práva. V rámci zaměření této práce bude představen bod aktivní stáří, i když by jistě i zbývající body stály za zmínku. Koncept aktivní stáří je v tomto dokumentu zúžen na pouhou ekonomickou aktivitu seniorů. Získané přírůstky v délce života se musí využít a kompenzovat tím stárnutí populace. V tomto bodě je zmíněno i vzdělávání, ale jen jako nástroj, kterým lze dosáhnout vyšší zaměstnanosti všech věkových skupin obyvatelstva. Zde představený pohled je značně zúžený a neodpovídá současnému širěji pojímanému konceptu aktivního stáří. (MPSV, 2008)

Posledním z trojice dokumentů je *Národní akční plán podporující pozitivní stárnutí pro období let 2013 až 2017*. Jedná se o v současné době platný dokument a orgány vlády ČR by se jím měly řídit. Tento dokument již neslučuje aktivní stárnutí s ekonomickou aktivitou, i když ta je v dokumentu stále zásadní. Zaměstnávání starších pracovníků a seniorů je rozpracováno v samostatném bodě. „Míra zaměstnanosti osob starších 50 let je nezbytným předpokladem pro životaschopnost systému“ (MPSV, 2014, s. 19). Jedním z nástrojů, kterými lze posílit zaměstnatelnost a zaměstnanost, je celoživotní učení. V tomto dokumentu (na rozdíl od předchozího) je přikládána důležitost i zájmovému vzdělávání (nejen profesnímu). Přispívá totiž k „prodlužování jejich (seniorů, poznámka autora) plnohodnotného, aktivního života, má pozitivní dopad na jejich celkové zdraví a tím zvyšování jejich nezávislosti“ (MPSV, 2014, s. 15). Vzdělávání seniorů je dle dokumentu úspěšně realizováno na univerzitách a akademiích třetího věku, ve veřejných knihovnách a v nestátních organizacích. Zároveň je v rámci vzdělávacího procesu nutné posilovat úctu ke stáří, a to již od počátečního vzdělávání. (MPSV, 2014)

Seniory se na vládní úrovni zabývá také ministr pro lidská práva, který by měl především kontrolovat dodržování práv starších osob a pomáhat při prevenci nedůstojného chování vůči seniorům (MPSV, 2014). Dále v seniorské problematice působí Ministerstvo zdravotnictví při podpoře zdraví seniorů, Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy v oblasti vzdělávání seniorů a proseniorské edukace a Ministerstvo vnitra při ochraně seniorů, prevenci útoků a kriminálního chování (MPSV, 2014).

Důležitou poradní funkci vlády plní Rada vlády pro seniory a stárnutí. Vznikla roku 2006 z usnesení vlády. Zastoupeno je v ní 28 členů z ministerstev, seniorských organizací, nestátních neziskových organizací, zaměstnaneckých svazů a dalších organizací. Usiluje především o rovnoprávné postavení seniorů, ochranu jejich práv a o vytvoření podmínek pro důstojné, zdravé a aktivní stárnutí. (MPSV, 2013)

Svaz důchodců ČR a Rada seniorů ČR

Z nestátních neziskových organizací zabývajících se problematikou stáří a stárnutí je možné zmínit Svaz důchodců ČR, který plní vyjednávací funkci ve vztahu k politickým

subjektům. Zároveň organizuje společenské akce, zájezdy a další události pro seniory. Pobočku má ve všech krajích České republiky.

Podrobněji se budeme zabývat Radou seniorů ČR a jejími dokumenty. Rada seniorů zastřešuje seniorské organizace, instituce a kluby důchodců či seniorů (Rada seniorů ČR, 2013). Dále plní vyjednávací a poradní funkci ve vztahu k vládě a Parlamentu ČR (tamtéž), má tedy vliv na formování národních politik týkajících se seniorů.

Na prvním sjezdu v roce 2009 Rada seniorů ČR vydala *Programové priority a další úkoly Rady seniorů České republiky na období let 2009 až 2013*. V dokumentu se zaměřuje především na negativní aspekty života seniorů s cílem vyřešit je skrze tlak na Parlament ČR. Největší pozornost je věnována ekonomickým otázkám (drahé bydlení, nízká valorizace penzí a další). Je zde však uveden i problém s mezigeneračními vztahy, které jsou pod silným vlivem mediálního tlaku šířícího demografickou paniku a nepravdivé informace o seniorech. V tomto kontextu dokument uvádí nutnost prosazovat nejen rozvoj univerzit třetího věku, ale též obohacení výuky o seniorskou problematiku na všech typech škol. V oblasti vzdělávání tedy nepřikládá význam jen seniorské, ale i proseniorské edukaci. (Rada seniorů ČR, 2009)

V roce 2013 Rada seniorů ČR vydává navazující dokument *Program Rady seniorů České republiky na léta 2013 až 2017*. Ten je doplněn o nové výzvy a opět zmiňuje dosud nevyřešené problémy. Problematika výuky mezigeneračních vztahů dle dokumentu stále chybí na téměř všech typech škol. (Rada seniorů ČR, 2013)

Rada seniorů ČR i Svaz důchodců ČR mohou navrhnout legislativní opatření, připomínkovat schvalované zákony a vyjednávat s orgány místní samosprávy. Obecně se snaží zlepšit sociální postavení a životní úroveň seniorů. (Svaz důchodců ČR, 2015; Rada seniorů ČR, 2013)

3 Funkce a význam vzdělávání seniorů

Z hlediska orientace vzdělávacích aktivit můžeme uvažovat o třech oblastech gerontagogiky, jak již bylo představeno v první kapitole této práce. Patří sem preseniorská, proseniorská a seniorská edukce. Každá z nich má své specifické funkce, významy a cíle pro konkrétní participanty vzdělávacích aktivit, i nepřímo pro společnost jako celek. Funkce a významy zmíněných oblastí gerontagogiky jsou obsahem této kapitoly.

3.1 Funkce a význam vzdělávání ve vztahu k seniorovi

Petřková s Čorňaničovou (2004, s. 64) zformulovaly tři primární funkce vzdělávání seniorů podle primární orientace na rozvoj některé z osobnostních stránek. **Vzdělávací** funkce je zaměřena na získávání nových vědomostí a dovedností. **Kulturně kultivační** funkce se zaměřuje na rozvoj osobnosti kulturní činností, pěstováním koníčků a podobně. **Sociálně psychologická** funkce cílí na oblast sociálních vztahů, na udržení stávajících a získání nových kontaktů a sociálních kompetencí.

K tématu se vyjádřil i Livečka (1979, s. 143-144), který uvádí čtyři základní funkce seniorské edukace. Zmíněný autor ve svém vymezení klade důraz i na funkce preseniorské edukace. Funkce **preventivní** ve svých důsledcích vede k projevům pozitivních formativních důsledků. Dle Klevetové a Dlabalové (2008, s. 52) jsou to taková opatření, která dokáží ovlivnit průběh stáří bez chronických onemocnění a duševních chorob. **Anticipační** funkce plní roli přípravy na budoucí změny struktury života a přispívá k pozitivnímu vyladění člověka například při jeho odchodu do důchodu. Zmíněné dvě funkce se týkají preseniorské edukace, následující dvě jsou již funkcemi především seniorské edukace. **Rehabilitační** funkce se týká obnovování a udržování fyzických a duševních sil během stárnutí. Funkce **posilovací** je dle Livečky nejvýznamnější. Týká se aktivity seniorů, jejich schopnosti najít si dostatečně širokou paletu zájmů, aktivně se projevovat ve společenském životě, znát své potřeby a umět je naplnit.

Livečkou uvedené funkce později doplňuje Petřková a Čorňaničová (2004, s. 64-65) dalšími šesti funkcemi výchovy a vzdělávání seniorů, čímž tuto oblast rozšiřují a

kompletují. **Adaptační** funkce zabezpečuje rovnováhu mezi člověkem a jeho prostředím, **komunikační** se týká udržování seniorů v živé a aktivní komunikaci se svým okolím a společností, **kompensační** nahrazuje úbytek sociálních kontaktů a umožňuje naplnit vzdělávací potřeby, které nemohli být dříve realizovány. Funkce **aktivizační** pomáhá začleňování do společnosti, k fyzickému i psychickému zdraví a k životní spokojenosti a **relaxační** umožňuje kultivované trávení volného času. Poslední funkcí je **mezigenerační porozumění**. Týká se prohlubování mezigeneračního dialogu, porozumění a prevence napětí mezi generacemi. Touto funkcí se autorky dotýkají i oblasti proseniorské populace.

Na podobné téma se nabízí různé pohledy autorů. Posledním představeným konceptem je koncept Kalvacha, Zadáka, Jiráka a kol. (2004, s. 822). Tento pohled je podle autora práce nejucelenější. Od předchozího vymezení se liší zaměřením pouze na oblast seniorské edukace. Stanovuje sedm úkolů gerontagogiky: uspokojení přirozené potřeby poznávat; pomoc při zachování znalostí a orientace v soudobém dění včetně zvládnání nových technologií; zprostředkování sociálního kontaktu a komunikace a posílení sociálních sítí seniorů; role při strukturaci volného času či při utváření nové identity například po penzionování; stimulace psychické výkonnosti a aktivity; předání poznatků využitelných v běžném životě; předání uceleného vzdělání, zaměřeného například na dobrovolnickou činnost, seniorské hnutí apod.

Téma utváření nové identity předchozích autorů dále rozvíjí Haškovcová (2010, s. 123-129). Vzdělávání má dle autorky svoji roli v tzv. druhém životním programu. Následkem odchodu do důchodu mnoho osob pociťuje ztrátu jistot v sociální sféře. Potřeba někam patřit, být prospěšný a být za to uznáván přestává být uspokojena s takovou samozřejmostí, jako dříve. Může se stát, že penzista po odchodu ze zaměstnání nemá žádný životní program. V tomto kontextu je každá činnost, i zájmová, prospěšná. Pokud se má však tato činnost stát skutečným druhým životním programem, musí pozbýt charakteru náhradnosti a doplňkovosti či pouhé zábavy. Roli kvalitní náplně druhého životního programu mohou mít právě vzdělávací aktivity.

Poměrně komplexní pohled ve své publikaci uvádí Formosa a Findsen (2011, s. 89-91), kteří se významem vzdělávání seniorů zabývají v sociologické perspektivě. Důvody pro vzdělávání seniorů podle zmíněných autorů závisí na optice, kterou uplatňujeme. Podle hledisek *strukturního funkcionalismu* vzdělávání seniorů naplňuje

potřeby plynoucí ze specifík přechodu do staršího věku. Vzdělání tak konkrétně naplňuje funkce přípravy na úpadek psychických a fyzických sil, na odchod do důchodu, změnu sociálního statusu, snížení příjmu a podobně. Vzdělání však dle pohledu jiných autorů, které Formosa a Finsden (tamtéž) citují, nemusí být jen přípravou na budoucí události, ale může být i cílem samo o sobě. V rámci vzdělávání se naplňují i další potřeby, které nutně neplynou ze zaměření vzdělávací aktivity. Patří mezi ně například potřeba spolupráce, potřeba vyjádřit se, přispět k něčemu a něco ovlivnit, naplnění těchto potřeb pomáhá posílit autonomii. Z *funkcionalistického* hlediska má vzdělávání také pozitivní dopad na zdravotní a psychický stav seniora.

Formosa a Finsden (2011, s. 96 – 99) dále zmiňují *liberálně humanistickou* perspektivu. Nejobecněji řečeno je touto optikou vzdělávání nahlíženo jako nástroj šlechtění mysli. Nejedná se tedy o pragmatickou přípravu na kariéru či jinou oblast možného uplatnění dosaženého vzdělání. Vzdělání je zde vnímáno hodnotou samo o sobě, bez vztahu k možné užitečnosti či uplatnitelnosti. To se dle autorů zastávajících tuto perspektivu netýká jen vzdělávání seniorů, ale všech skupin obyvatelstva, ať už věkových či jiných. Zmíněné směry uvažování prezentují jakési dva póly na spektru uvažování o významu a funkcích vzdělávání pro seniory. Na jedné straně je účastník řídicí se utilitaristickými incentivy, na straně druhé účastník toužící po šlechtění ducha. Naprostá část účastníků se však jistě nachází mezi těmito extrémly.

3.2 Funkce a význam vzdělávání ve vztahu ke společnosti

Do této podkapitoly by mohla patřit řada již uvedených funkcí a významů vztahujících se k osobě vzdělávajícího se, jelikož naplnění vzdělávacích potřeb seniora často nepřímo vede i k pozitivním celospolečenským efektům. V rámci celospolečenských přínosů vzdělávání seniorů jsou většinou vyzdvihovány ekonomické důsledky (např. MPSV, 2014 a předešlé verze nebo Commission of the European Communities, 1999). Se zvyšujícím se věkem sice klesá fyzický potenciál, ale psychický a kvalifikační potenciál se snižuje pomaleji a může i růst. Starý člověk tak má možnost ještě dlouho využívat získané vědomosti a zkušenosti (Zavázalová, Zaremba, Zikmundová a kol., 2007), a to jak pro svůj vlastní užitek, tak nepřímo i pro udržení

konkurenceschopnosti ekonomiky jako celku. Vyšší míra zapojení starších osob je nezbytným předpokladem pro životaschopnost systému (MPSV, 2014, s. 19). „Investice do celoživotního učení za účelem integrace nebo reintegrace seniorů na trh práce či prodloužení pracovní kariéry do vyššího věku bude vzhledem k naplnění ekonomických potřeb společnosti zcela zásadní“ (MPSV, 2014, s. 15).

Další význam vzdělávání seniorů souvisí s vytvářením pozitivního obrazu o stáří a o seniorech. Nedostatek osobní zkušenosti se stářím, rozpad tradiční rodiny i celkové klima společnosti zaměřené na výkon vede k zhoršování mezigeneračních vztahů. Proseniorská edukace může v tomto kontextu vhodnými edukačními aktivitami nahradit dřívější autentickou zkušenost se stářím (Šerák, 2009, s. 191). Významnou roli zde může sehrát i mezigenerační učení, tedy společné vzdělávání dětí s jejich rodiči, či v tomto případě prarodiči. Patří sem např. počítačové kurzy, kde seniory učí žáci základních škol, společné dílny či poznávací víkendy (Kamanová, 2014, s. 122).

Dalším důležitým tématem, ke kterému může vzdělávání přispět, je dobrovolnictví seniorů. Dobrovolnictví je dle Čevely a kol. (2014, s. 150) spolu s dalšími faktory tím, co podle výzkumů rozlišuje mezi úspěšným a neúspěšným stářím. Efekty dobrovolnictví jsou prospěšné jak komunitě, tak i seniorům samým (tamtéž). Dobrovolnictví je také jedním z nejpřístupnějších způsobů rozvíjení sociálních kontaktů (Kopecký, 2013, s. 17). Lidé mají tendenci využívat své znalosti a schopnosti a dále je rozvíjet. Dobrovolnictví jim to často umožní. K vyšší účasti na dobrovolných aktivitách může přispět aktivní občanství či politický aktivismus (Findsen, Formosa, 2011, s. 152-153).

Česká republika je spíše zemí s nižší úrovní občanské participace a věk míru participace na dobrovolnických aktivitách neovlivňuje (Petrová Kafková, 2013, s. 152). Věk tedy není zásadní a podíl dobrovolníků zůstává stejný až do vysokého věku. Podporovat zapojení seniorů do dobrovolnictví dle Národního akčního plánu podporujícího pozitivní stárnutí pro období let 2013 až 2017 (MPSV, 2014) mají za úkol seniorské a proseniorské organizace, mezi nimi např. kluby seniorů, mezigenerační centra a neziskové organizace vzdělávající seniory.

K naplnění funkcí a významů vzdělávání seniorů by měli výrazně dopomoci vzdělávací instituce. Vybrané příklady těchto institucí budou představeny v následující kapitole. Důležité je zmínit, že výčet se zabývá pouze institucemi zaměřujícími se na

seniory. Senioři však v rámci svých vzdělávacích aktivit a v závislosti na své kondici mohou navštěvovat i kurzy, které jsou určeny obecně dospělým účastníkům.

4 Instituce zabývající se vzděláváním seniorů

Počátek institucí vzdělávajících seniory souvisí se zřizováním U3V. První U3V založil Pierre Vellas ve francouzském Toulouse v roce 1973 (Adamec, Kryštof, 2011, s. 12). Tato U3V byla otevřena všem osobám, které dosáhly důchodového věku. Myšlenka institucionalizovaného vzdělávání seniorů se postupně rozšířila i do dalších zemí. Dnes značná část seniorů a seniorek vyjadřuje zájem o vzdělávací aktivity. Obecně prokazují vyšší zájem ženy (Findsen, Formosa, 2011, s. 51-52). Vzdělávací kurzy jim nabízí možnost účasti ve společenském životě a naplnění příležitostí a ambicí, které nemohly být naplněny v mladším věku (tamtéž). Zároveň ženy ve starším věku nad muži v populaci početně převažují. Protože poptávka po vzdělávacích aktivitách je značná, vznikla a stále vzniká celá řada vzdělávacích institucí nabízejících množství vzdělávacích příležitostí. Od rukodělných kurzů, přes výuku jazyků a počítačové gramotnosti, po kurzy blížící se svou podobou vysokoškolskému studiu.

V této kapitole budou představeny vybrané instituce vzdělávající seniory. Jedná se o výčet těch nejznámějších, nejfrekventovanějších či jiným způsobem zajímavých. Jelikož počet těchto organizací zabývajících se vzděláváním seniorů jako hlavní či vedlejší náplní rychle roste, zmíněný výčet rozhodně není vyčerpávající ani reprezentativní.

4.1 Univerzity třetího věku

Univerzity třetího věku (U3V) jsou zřejmě nejznámější formou vzdělávání seniorů. „Univerzity třetího věku v čase svého vzniku představovaly symbol nového, aktivního, cílevědomého a informovaného přístupu seniora k svému životu.“ (Adamec, Kryštof, 2011, s. 12). U nás první U3V vznikly v letech 1986 až 1987 na Univerzitě Palackého v Olomouci a na Fakultě všeobecného lékařství Univerzity Karlovy, odkud se rozšířily téměř na všechny vysoké školy (Šerák, 2009, s. 197). Roku 1989 vznikla *Asociace univerzit třetího věku*, která koordinuje činnost U3V dodnes a jejímiž členy je k roku 2013 dvacet dva vysokých škol (Asociace univerzit třetího věku, 2013).

Obsah vyučovaných kurzů na U3V obvykle souvisí se zaměřením mateřské vysoké školy a forma vyučování bývá přizpůsobena specifikům seniorské populace.

Přednášejícími bývají akademičtí pracovníci mateřské univerzity. Podmínky pro přijetí uchazečů si školy stanovují individuálně. Některé školy přijímají uchazeče, kteří již dosáhli důchodového věku, některé však nabírají i uchazeče mladší. Délka studia je také individuální, může se pohybovat kolem tří až čtyř let, není to však pravidlem. Vzdělávání bývá zakončeno slavnostní promocí, na němž absolventi obdrží osvědčení. Za *U3V* se ve většině případů platí. (Adamec, Kryštof, 2011, s. 18-19)

Zvláštní kategorií je *Virtuální Univerzita třetího věku*. Jedná se o jeden z mála projektů s prvky distančního vzdělávání zaměřený na seniory jako na hlavní cílovou skupinu, v současné době asi nejpropracovanější. Hlavním cílem *VU3V* je zprostředkovat výuku *U3V* osobám, které se z různých důvodů (zdravotní důvody, nepřítomnost vysoké školy v regionu bydliště...) nemohou zúčastnit prezenční výuky. Výuka probíhá formou setkání v konzultačních střediscích jednou za čtrnáct dní, při které se promítají vysokoškolskými lektory předem předtočené přednášky. Konzultačním střediskem se může stát v podstatě jakákoli organizace, která má k dispozici potřebné prostory, vybavení a služby moderátora. V rámci setkání dochází i k diskusi účastníků a psaní testu. Studenti musí disponovat statusem důchodce nebo být nezaměstnaní a zároveň starší padesáti let. K dispozici mají online aplikaci pro organizaci výuky, kde jsou zároveň zpřístupněny učební materiály (tedy Learning Management System – LMS). Pro řádné splnění kurzu se účastník musí dostavit na alespoň 80 % setkání a vypracovat závěrečný test. Studenti, kteří absolvují šest semestrů, se mohou zúčastnit slavnostní promoci. (ČZU, 2013)

4.2 Akademie třetího věku

Akademie třetího věku (A3V) vznikaly již v 80. letech minulého století, dříve než *U3V*. První byla otevřena zřejmě již v roce 1983 v Přerově. Vznik *A3V* není legislativně ošetřen, zakládány tedy mohou být v podstatě kdekoli a kýmkoli. Zakládány jsou především v regionech, ve kterých není dostatečná nabídka ze strany vysokých škol. (Šerák, 2009, s. 198)

Rozdíly mezi *U3V* a *A3V* neplynou jen z příslušnosti k vysokým školám. *A3V* nabízejí svým posluchačům jednotlivé přednášky nebo cykly přednášek na zajímavá

témata, posluchač může vznášet dotazy či v omezené míře diskutovat. Účastník A3V však nemusí přednášky doplňovat samostudiem, psát písemné práce a plnit závěrečné zkoušky jako jeho kolega z U3V. (Haškovcová, 2010, s. 136)

Příkladem může být A3V v Mělníce či v Příbrami. Obě jsou spravované Vzdělávacím institutem Středočeského kraje. Za poplatek 850 Kč, respektive 750 Kč, za jeden semestr nabízí studijní program Dějiny umění. Senioři se zde seznámí s uměním pravěku, starověku a středověku, moderním uměním a dalšími oblastmi umění. Součástí je i umělecká tvořivá dílna. (Vzdělávací institut Středočeského kraje, 2015)

4.3 Kluby seniorů, kluby aktivního stáří, kluby důchodců

Kluby seniorů a příbuzné kluby, např. *kluby dříve narozených*, *kluby aktivních seniorů* či *aktivního stáří*, jsou nejrozšířenějším typem institucionalizovaného sdružování seniorů. Zaměřují se na širokou škálu zájmové činnosti. Činnost je různorodá, patří sem i různé formy vzdělávacích aktivit, besed, poznávacích zájezdů a exkurzí a podobně. V rámci vzdělávacích aktivit se zde konají především jednorázové přednášky s besedami. (Petřková, Čorňaničová, 2004, s. 79)

Tyto kluby kladou důraz na uspokojování sociálních potřeb a osobních zájmů (Šerák, 2013, s. 33). Samotná náplň vzdělávacích aktivit není tolik podstatná, jako např. u U3V či A3V. *Kluby seniorů* byly dříve zřizovány národními výbory, v současné době je zřizují orgány místní správy, domovy důchodců, charitativní organizace, Svaz důchodců ČR a další (Šerák, 2009, s. 199). Kluby bývají často přidruženy k domům s pečovatelskou službou a slouží primárně jejich residentům. I v tomto případě však bývají otevřeny veřejnosti. Častou aktivitou na pomezí vzdělávacích činností a zájmového působení jsou různé formy tréninků paměti. Mají mnohé podoby, např. vědomostní společenské hry, vyprávění příběhů či různá logická cvičení.

Příkladem dobré praxe jsou kluby seniorů spravované Městskou částí Praha 1. Fungují zde čtyři kluby seniorů s bohatým programem. Kromě obvyklých společenských setkání jsou zde realizovány i mnohé vzdělávací aktivity. Senioři se mohou zúčastnit jazykových kroužků, kurzů práce na PC nebo cestopisných a kulturních přednášek (SSP Praha 1, 2010).

4.4 Příklady dalších institucí zabývajících se vzděláváním seniorů

Dalších institucí nabízejících vzdělávací aktivity seniorům je mnoho a stále jich přibývá. Některé se věnují výhradně vzdělávání seniorů, jiné se věnují seniorské edukaci jen jako jedné z několika aktivit. V následujících odstavcích budou představeny jen dvě neziskové nestátní organizace, kterými se práce zabývá i v souvislosti s mírou účasti v další kapitole. Dále budou jen krátce představeny vzdělávací aktivity organizované některými knihovnami či muzei.

Elpida

Elpida o. p. s. byla založena 29. 4. 2002. Kromě vzdělávacích kurzů pro seniory v centru *Elpida* v Praze 4 realizuje projekt Linka seniorů a vydává časopis pro seniory *Vital plus*. V rámci vzdělávacího centra *Elpida* nabízí kurzy cizích jazyků pro seniory, kondiční cvičení, počítačové kurzy a další. Nabídka kurzů se flexibilně přizpůsobuje poptávce, *Elpida* tak nabízí například úzce zaměřené kurzy, kde seniory učí obsluhovat tablet či smartphone, ovládat Skype nebo se orientovat v sociální síti Facebook. Jedná se o moderní vzdělávací centrum. (Elpida, 2004)

Život 90

Život 90 o. s. je nejdéle působící organizací zaměřenou na seniory v České republice. Vznikla v roce 1990 v Praze 1. Svou činností chce organizace prohlubovat kvalitu života celé společnosti skrze řešení problémů seniorů. Nabízí širokou škálu služeb, například pečovatelskou službu, informační a poradenské centrum, krizovou a poradenskou linku Senior telefon, Akademii seniorů a mnohé další. Akademie seniorů si stanovila za cíl pomocí vzdělávacích programů zlepšovat zdravotní stav seniorů a zajistit kvalitní a důstojné stárnutí. Realizovány zde jsou jazykové kurzy, výuka práce s počítačem, odborné přednášky na různá témata, pohybové aktivity a další. (Život 90, 2013)

Knihovny a muzea

Některá *muzea* a mnohé *knihovny* také nabízejí vzdělávací aktivity pro seniory. Knihovnám je v oblasti seniorské, ale i preseniorské edukace věnován značný prostor Národním akčním plánem podporujícím pozitivní stárnutí pro období let 2013 až 2017 (MPSV, 2014). *Knihovny* jsou vedle *U3V*, *A3V* a dalších institucí zaměřených přímo na seniorskou edukaci místy, kde je vzdělávání seniorů nejlépe zavedené (tamtéž). Organizovány jsou zde například počítačové kurzy pro seniory, přednášky na různá témata nebo komunitní a kulturní programy. *Knihovny* zároveň často slouží jako konzultační střediska v rámci projektu *VU3V* (ČZU, 2013). Příkladem může být Městská knihovna Most, která pro seniory zřídila roku 2009 klub (Městská knihovna Most, 2015). Pořádá přednášky o historii, cestování, o medicíně a o mnohém dalším. Mimo to pořádá poznávací zájezdy a výlety.

Příkladem dobré praxe z oblasti seniorské edukace v muzeích je Muzejní škola pro seniory v obci Příbor. Jednou týdně se zde pořádají přednášky z oborů historie, archeologie, biologie a dalších. Účastníci mají možnost setkat se s odborníky z praxe. Muzeum zároveň v rámci Muzejní školy pro seniory pořádá poznávací „školní výlet“. (Město Příbor, 2014)

5 Míra účasti seniorů na vzdělávacích aktivitách

Jak již bylo prezentováno v kapitole zabývající se demografickým stárnutím populace, podíl starších osob se stále se zvyšuje a zvyšovat se bude i nadále. Budou kladeny stále vyšší nároky na prostředky aktivizace seniorů. Protože jsou vzdělávací aktivity jedním z nejvýznamnějších prostředků aktivizace seniorů, je třeba se podívat, jaká situace panuje na straně nabídky vzdělávacích aktivit pro seniory a účasti seniorů na nich. V této kapitole budou prezentována související data z dostupných šetření, data získaná z výročních zpráv a od osob odpovědných za konkrétní vzdělávací aktivity.

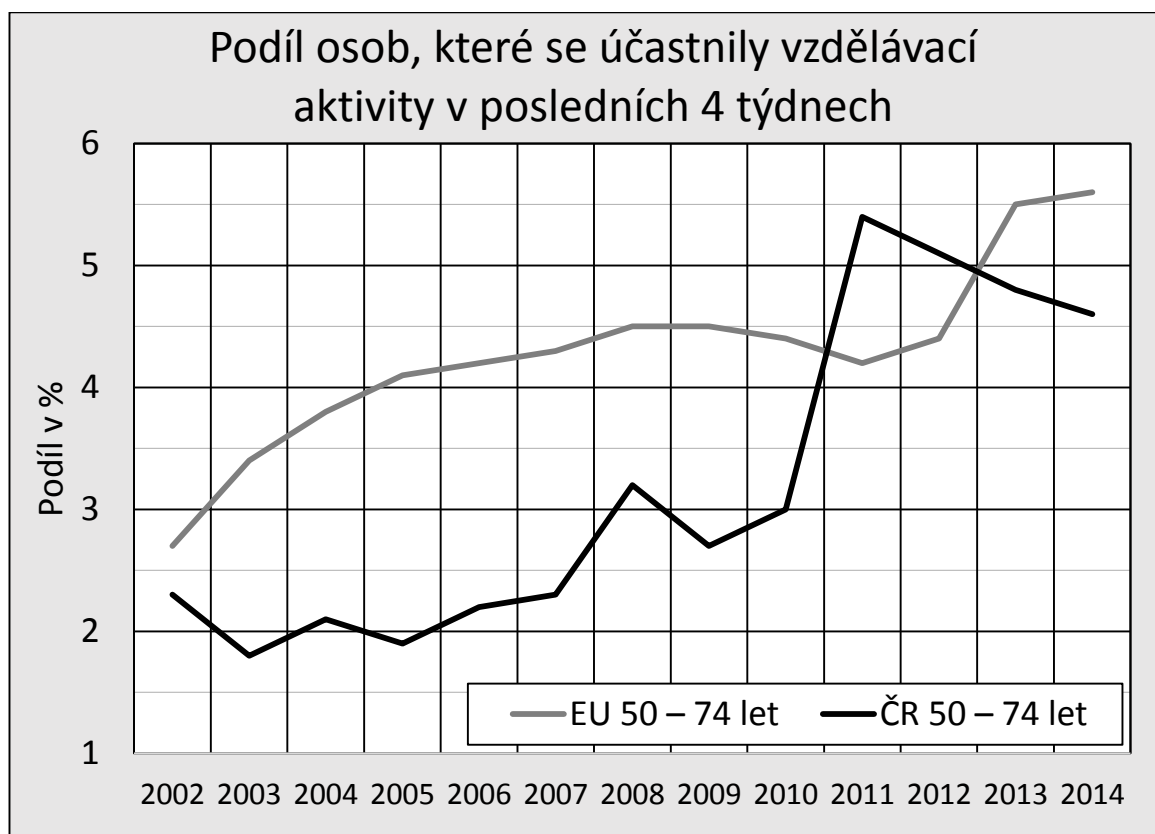
5.1 Data týkající se účasti seniorů na vzdělávacích aktivitách z vybraných šetření

K dispozici bohužel není žádný longitudinální výzkum, který by se zabýval vývojem účasti seniorů na vzdělávacích aktivitách a nabídkou těchto aktivit v Česku. Prezentovány zde tedy budou průřezová šetření s užším zaměřením

Účastí dospělé populace na vzdělávacích aktivitách se zabývá Eurostat v rámci *EU Labour Force Survey*. Šetření se týká širokého spektra témat. Pro tuto práci je důležitý indikátor celoživotního vzdělávání. Na ten se autoři respondentů dotazovali jednoduchou otázkou, zda v uplynulých čtyřech týdnech realizovali nějakou vzdělávací aktivitu či trénink. Nejstarší věková skupina zahrnutá do výzkumu je 50-74 let. Jedná se bohužel o poměrně široký věkový rozsah a zahrnuje i osoby v pracovním procesu, které nejsou primární cílovou skupinou zájmu této práce. V grafu č. 4 jsou prezentována data za Českou republiku a Evropskou unii a za osoby ve věku 50-74 let. Z grafu můžeme vyčíst nárůst podílu vzdělávajících se osob, který dosáhl svého dosavadního maxima 5,4 % v roce 2011. Od té doby mírně klesá. V porovnání s EU je na tom ČR v účasti starších osob na vzdělávacích aktivitách hůře, až na výjimky v letech 2011 a 2012. Obecně se dá říci, že podíl starších osob, které v posledních čtyřech týdnech před dotázaním realizovaly vzdělávací aktivitu, je velmi nízký. Jen asi každý dvacátý člověk odpověděl kladně. Pro porovnání, ve věkové skupině 25-49 let byl tento podíl v roce 2014 11,4 % oproti 4,6 % v kategorii 50-74 letých. (Eurostat, 2014)

V centru zájmu této práce jsou senioři, prezentovaná data jsou tedy relevantní jen do určité míry. Přesto ale nabízí zajímavý obraz o tom, jaký zájem je o vzdělávací aktivity mezi staršími dospělými.

Graf č. 4: Podíl osob, které se účastnily vzdělávací aktivity

Zdroj dat: Eurostat, 2014; vlastní výpočty

Dalším mezinárodním šetřením zabývajícím se účastí dospělých na vzdělávacích aktivitách a bariérami účasti je *Adult Education Survey*. Šetření organizuje opět Eurostat, v České republice ve spolupráci s Českým statistickým úřadem. Šetření proběhlo v roce 2011. Nejstarší věkovou skupinou v tomto šetření byly osoby ve věku 65-69 let. Zároveň lze získat data za osoby pouze ve starobním důchodu. Výsledky ukazují, že účast v nejstarší sledované věkové skupině je výrazně nižší než v té předcházející (viz tabulka č. 1). U osob ve starobním důchodu je pak zřetelný rozdíl mezi muži a ženami.

Tabulka č. 1: Účast v neformálním vzdělávání

	Celkem	Muži	Ženy
55-64	20,1 %	20,9 %	19,4 %
65-69	5,4 %	4,7 %	6,1 %
Ve starobním důchodu	5,8 %	3,4 %	7,2 %

Zdroj dat: ČSÚ, 2013

Co se týče bariér vzdělávacích aktivit, dotázané osoby měly uvést důvod, proč se vzdělávacích aktivit neúčastní. Data z této oblasti jsou dostupná za nejstarší věkovou skupinu 55-64 let, převážně se tedy jedná o osoby v předdůchodovém věku. Nejčastěji uváděný důvod pro neúčast na vzdělávací aktivitě je fakt, že ono vzdělání není nezbytné pro pracovní pozici (uvedlo 60 % respondentů). Druhou nejvýznamnější bariérou v této věkové skupině je zdraví a příliš pokročilý věk. Z těchto důvodů se do vzdělávání nezapojilo 18 % starších dospělých oproti 7 % za všechny věkové kategorie. Se značnou jistotou se dá říci, že tento podíl by byl jistě u starších věkových skupin stále významnější. 13,5 % respondentů dále uvedlo jako důvod pro neúčast to, že vzdělání nepotřebují pro svůj mimopracovní život. Mezi další uvedené bariéry patří nedostatek času kvůli rodinným povinnostem (7 %), cena kurzů (5 %) a nedostatek času díky pracovním povinnostem (5 %). (Eurostat, 2015)

Další šetření z oblasti problematiky účasti seniorů a starších dospělých na vzdělávacích aktivitách zpracoval Rabušic (2008), který se zabýval věkovou skupinou 60-65 letých v porovnání s 50-59 letými. Respondenti v tomto šetření měli odpovědět, zda se v posledních 12 měsících zúčastnili kurzu neformálního vzdělávání, nebo jestli se v blízké budoucnosti kurzu plánují zúčastnit. Dle výsledků se vzdělávání účastnilo 12 % osob ve věku 60-65 let a 32 % ve věku 50-59 let. „Z pohledu konceptu aktivního stárnutí, kdy vzdělávací aktivity by byly ideálním případem naplní pro seniorský věk, je tedy zřejmé, že čeští senioři tuto činnost neprovádějí“ (Rabušic, 2008, s. 275). Dále se ukázalo, že výrazný vliv na míru účasti má dosažené vzdělání. Celých 59 % vysokoškolsky vzdělaných respondentů ve věku 50-65 let se v uplynulém roce zúčastnilo vzdělávání, naproti tomu jen 9 % respondentů se základním vzděláním. Z toho dle Rabušice vyplývá závěr, že pokud chceme, aby se senioři vzdělávali, musíme je vést k tomu, aby dosáhli vyššího stupně vzdělání ještě před dosažením staršího věku. Další zajímavý poznatek je,

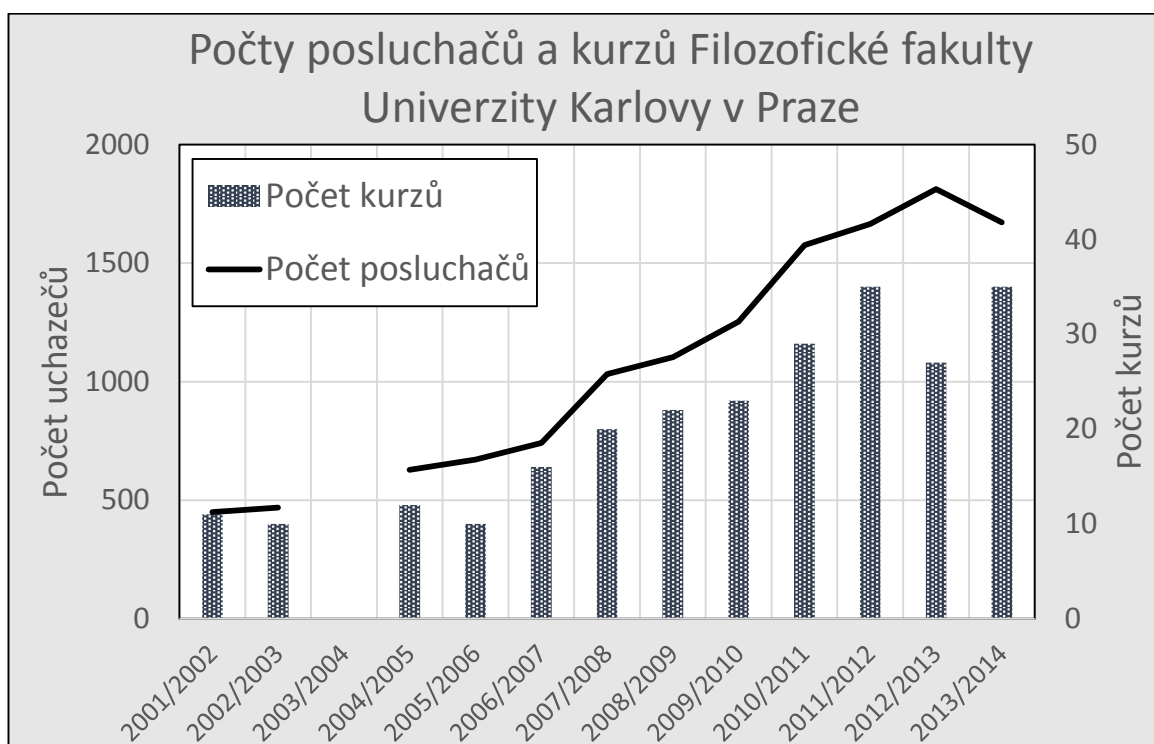
že nezaměstnaní starobní důchodci mají o 90 % nižší šanci, že se zúčastní kurzů. O účasti seniorů na vzdělávacích aktivitách tedy ve velké míře rozhoduje zaměstnanecký status a dosažené vzdělání. V šetření se zkoumaly i bariéry účasti. Největší podíl (78 %) osob ve věku 60-65 let se domnívá, že pro ně vzdělávací aktivita již nemá smysl. Dalšími důvody jsou nedostatek finančních prostředků (51 %), obavy z neúspěchu (48% u kohorty 55-65 let) a nedostatek času (42 u kohorty 55-65 let). (Rabušic, 2008)

5.2 Data o účasti ve vybraných vzdělávacích organizacích a U3V

Se záměrem získat data o účasti seniorů na vzdělávacích aktivitách autor práce kontaktoval vybrané pražské vzdělávací instituce a U3V. Snahou bylo získat data za co nejdelší časové období, aby bylo možné říci, jakým směrem se míra účasti ubírá. Autor kontaktoval U3V na všech fakultách Univerzity Karlovy v Praze, U3V na Vysoké škole ekonomické v Praze a několik neziskových organizací zabývajících se vzděláváním seniorů. Ne všechny kontaktované instituce však shromažďují data o počtech účastníků a jen několik jich bylo ochotno data sdílet. Přesto je pro nedostatek dostupných statistik či šetření zabývajících se účastí seniorů na vzdělávacích aktivitách vhodné získaná data prezentovat.

Nejúplnější data pochází z *Filozofické* (graf č. 5), *Pedagogické*, *Přírodovědecké* a *3. lékařské fakulty* Univerzity Karlovy v Praze (tabulka č. 2). V grafu č. 5 lze vidět vývoj počtu uchazečů i počtu kurzů U3V na *Filozofické fakultě* UK (kromě roku 2003/2004, za který nejsou dostupná data). Počet uchazečů udává informaci o počtu fyzických osob zapsaných na kurz. Osoby, které se zapíší na více kurzů, jsou zde započítány jen jednou. V grafu můžeme sledovat rychlý nárůst počtu posluchačů i kurzů. Zatím nejvyšší počet účastníků kurzů U3V *Filozofická fakulta* zaznamenala v akademickém roce 2012/2013. Počet účastníků v tomto roce byl čtyřnásobný oproti akademickému roku 2001/2002. Podobnou rychlostí roste i počet nabízených kurzů.

Graf č. 5: Počty posluchačů a kurzů U3V Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze

Zdroj dat: výroční zprávy FF UK v Praze; vlastní výpočty

V tabulce č. 2 lze vidět údaje z Přírodovědecké, Pedagogické a 3. lékařské fakulty. Počet uchazečů i kurzů je zde oproti Filozofické fakultě řádově nižší. I zde je však možné zaznamenat růst počtu uchazečů i kurzů. Nejvíce uchazečů a kurzů ze zmíněných fakult má fakulta Přírodovědecká.

Tabulka č. 2: Počty posluchačů a kurzů U3V vybraných fakult Univerzity Karlovy

	Počet posluchačů			Počet kurzů		
	PřF	PdF	3. LF	PřF	PdF	3. LF
2001/2002	77		20	5		1
2002/2003	56		17	5		1
2003/2004	90		10	6		1
2004/2005	142		10	9		1
2005/2006	190		24	12		1
2006/2007	168		15	13		1
2007/2008	273	49	21	14	1	1
2008/2009	288	53	142	14	1	2
2009/2010	227	50	132	13	1	2

2010/2011	220	65	150	14	1	2
2011/2012	192	77	137	12	1	2
2012/2013	230	50	112	15	1	2
2013/2014	223	206	80	14	5	2

Zdroj dat: korespondence s pracovníky jednotlivých fakult

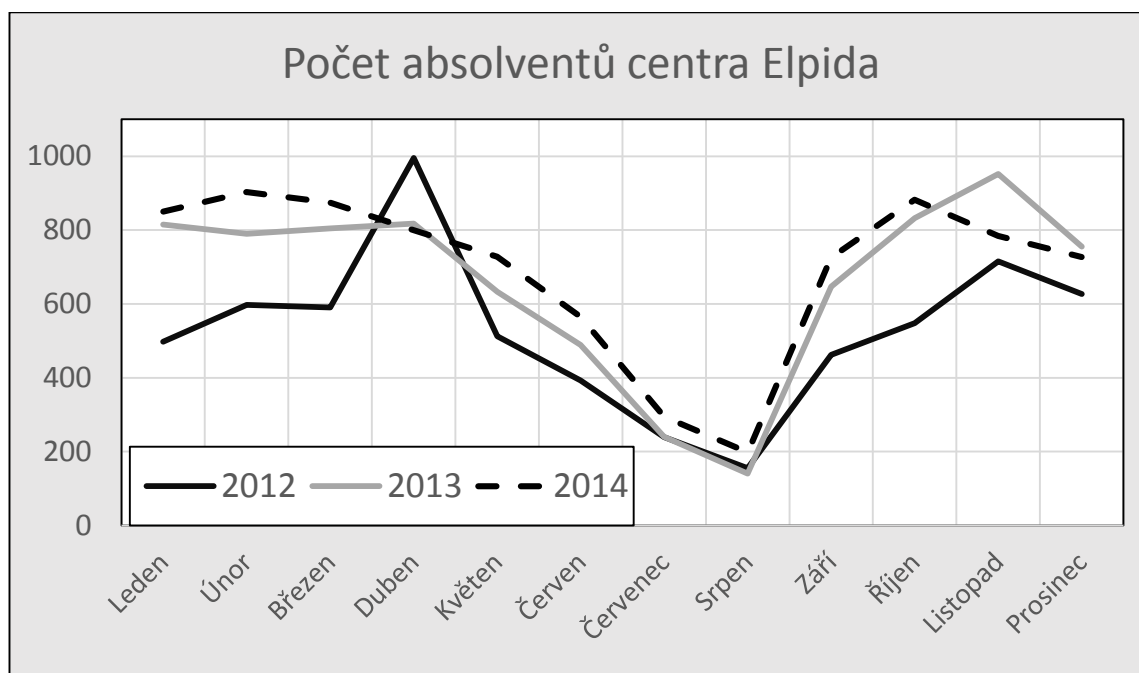
Ze získaných dat bohužel nelze vyvodit žádné obecně platné závěry o vývoji účasti a počtech kurzů na všech U3V. Můžeme tedy jen spekulovat o tom, zda jsou obdobné tendence k růstu účasti pozorovatelné i na kurzech U3V realizovaných jinými fakultami či univerzitami a jestli je tento růst hnán nabídkou či poptávkou.

Autor dále kontaktoval organizace *Elpida* a *Život 90* s žádostí o poskytnutí dat týkajících se účasti a počtu realizovaných kurzů. *Život 90* nabízí vzdělávací kurzy v rámci Akademie seniorů a při centru denních služeb. Akademie seniorů pořádá jazykové kurzy, konkrétně kurzy anglického, německého, francouzského, italského a španělského jazyka. V akademickém roce 2012/2013 se do jazykových kurzů zapsalo 334 klientů, následující rok 306 a v současném akademickém roce počet klientů stoupl na 399. Centrum denních služeb mimo jiné zájmové programy nabízí kurzy počítačů pro seniory. Do pěti těchto kurzů členěných podle úrovně či zaměření se v akademickém roce 2014/2015 přihlásilo 30 seniorů. V předchozím akademickém roce to bylo jen 9 seniorů. V rámci zaměření této práce je zajímavý údaj týkající se vytíženosti. Ze 41 kurzů Akademie seniorů jsou jen 3 volnější a z 29 programů centra denních aktivit (vzdělávacích i ostatních) je pět volnějších. To znamená, že tato organizace není příliš připravena na možný růst poptávky, který může být zapříčiněn stárnutím populace. Průměrný věk klientů *Života 90* je 64 let.

V centru *Elpida* se vzdělává řádově více klientů než v organizaci *Život 90*. Nabízí více i krátkodobějších kurzů. V grafu č. 6 lze vidět počet absolventů v jednotlivých měsících za uplynulé 3 roky. Účast seniorů je každoročně nejnižší během měsíců června, července a srpna. Počet absolventů každým rokem, za který jsou dostupná data, stoupl. Z 3452 absolventů v roce 2012 na 4829 v roce 2014. Tedy o 1377 absolventů za 2 roky. Absolventi zde představují klienty, kteří dokončili konkrétní program. Pokud jedinec ukončí více programů, je do počtu absolventů započítán vícekrát. V průměru v jednom

roce jeden klient absolvuje necelé tři kurzy. Zájem, který senioři o vzdělávací kurzy v centru *Elpida* jeví, prezentuje fakt, že každý měsíc do klubu poprvé přijde průměrně 84 nových klientů.

Graf č. 6: Počet absolventů centra Elpida

Zdroj dat: korespondence s pracovníkem centra Elpida; vlastní výpočty

Důvodem pro prezentaci výše zmíněných dat bylo naznačit tendence změny poptávky po seniorských vzdělávacích aktivitách a jejich nabídky. Na základě dat obsažených v této práci však nelze z důvodu velmi omezeného výběrového vzorku potvrdit ani vyvrátit celospolečenskou platnost růstu poptávky, která se v prezentovaných datech projevila. Tato oblast by si zasloužila větší pozornost a v rámci přípravy na demografické stárnutí by bylo záslužné zmapovat celý trh seniorských vzdělávacích aktivit, co se týče nabídky i poptávky.

6 Empirické šetření

Empirická část práce se zabývá účastí klientů klubů seniorů na vzdělávacích aktivitách. Jak již bylo předestřeno v této práci, vzdělávací aktivity jsou velmi vhodným způsobem trávení času a mají své nezastupitelné místo v konceptu aktivního stáří. Protože z výzkumů uvedených v první části předchozí kapitoly vyplývá, že účast seniorů na vzdělávacích aktivitách není nijak vysoká, je vhodné zamýšlet se nad tím, jestli je nižší účast způsobena nezájmem ze strany seniorů či nedostatečnou, nedostupnou, nebo nezajímavou nabídkou aktivit. Nad nabídkou aktivit je třeba zamyslet se i z toho důvodu, že stárnoucí populace na ni bude klást stále vyšší nároky.

Uvedené šetření se proto nezabývá pouze účastí, ale zjišťuje i bariéry účasti, soudy o kvalitě nabídky či motivaci pro účast. Autor si je vědom, že záměry této práce by nejlépe naplnilo longitudinální šetření, které by mohlo objektivně posoudit růst či pokles účasti a porovnat ji s rostoucím počtem seniorů. Pro nedostatek času a možností bylo nutné uchýlit se k průřezovému šetření. Šetření se zabývalo i účastí minulou, tedy tím, kdy se dotyčný po dosažení 60 let zúčastnil vzdělávací aktivity, pokud se někdy zúčastnil. Záměrem bylo získat komplexnější data, než kdybychom se dotazovali pouze na účast současnou. Vhodné také bylo nevyřadit starší seniory, kteří se již neúčastní vzdělávacích aktivit, ale byli v této oblasti aktivní v mladším séniu.

Podstatným pojmem dotazníku a celého šetření je pojem vzdělávací aktivita. Vzdělávací aktivitou je pro potřeby šetření míněna jakákoli institucionalizovaná forma vzdělávání, kurzy jednorázové i dlouhodobé, pořádané nějakou institucí. Šetření se nezabývalo samostudiem. Tento fakt byl respondentům před zahájením sběru přednesen, zároveň se s ním mohli seznámit v písemné podobě v úvodu dotazníku (viz Příloha A).

6.1 Cíle šetření

Hlavním cílem šetření bylo zjistit, jaká část klientů klubů seniorů se účastní organizovaných vzdělávacích aktivit. Kromě samotné účasti šetření zjišťuje dřívější účast, motivaci pro účast (případně pro neúčast) a tematické zaměření navštívených aktivit.

Díličím cílem zároveň bylo zjistit, co senioři, kteří se účastní i neúčastní, soudí o nabídce vzdělávacích aktivit pro seniory.

6.2 Hypotézy

Hypotéza 1: Starší senioři se vzdělávacích aktivit účastní v menší míře než mladší.

Tuto hypotézu autor předpokládá na základě již provedených výzkumů. Např. ve výzkumu realizovaném Rabušicem (2008), v šetření Adult Education Survey (ČSÚ, 2013) či v EU Labour Force Survey (Eurostat, 2014). Ve všech uvedených šetřeních se projevila klesající míra účasti ve vzdělávání s rostoucím věkem (nemusí platit pro mladší věkové skupiny, které nejsou předmětem tohoto šetření). Pro potřeby šetření budou za mladší seniory považovány osoby ve věku 65-79 let, staršími seniory jsou osoby starší 80 let. K tomuto rozdělení autor přistoupil na základě věku respondentů. Nejmladší respondent je starý 65 let, nejstarší 96 let. Kritérium pro dělení, 80 let, leží zhruba mezi těmito extrémy. Autor proto přistoupil ke stanovení této hranice, přestože se v sociálních vědách seniorský věk člení jiným způsobem (viz kapitola 1.2).

Hypotéza 2: S vyšším dosaženým vzděláním poroste i míra participace na vzdělávacích aktivitách.

Hypotéza, že vyšší vzdělání je předpokladem vyšších vzdělávacích potřeb, se zakládá mimo jiné na výzkumu Adult Education Survey (ČSÚ, 2013) či EU Labour Force Survey (Eurostat, 2014). V těchto výzkumech byl zjištěn výrazný rozdíl v realizaci vzdělávacích aktivit u nejvzdělanějších respondentů a respondentů s nízkým vzděláním.

Hypotéza 3: Důvody pro neúčast jsou spojeny především s osobou respondenta, ne s jím vnímanou kvalitou a dostupností nabídky vzdělávacích aktivit.

V této hypotéze autor soudí, že názory o nabídce vzdělávacích aktivit pro seniory jsou převážně pozitivní. Reálná neúčast tedy pramení z jiných příčin, například z důvodu špatného zdravotního stavu. Např. v šetření Adult Education Survey (Eurostat, 2015) 18 % osob ve věku 55-64 let uvedlo zdraví jako důvod pro neúčast, zatímco pouze pro 5 % osob byla bariérou účasti vysoká cena kurzů. V šetření Rabušice (2008) byl nejsilnější

důvod pro neúčast u věkové skupiny 60-65 let ten, že účast na vzdělávacích kurzech již pro respondenta nemá smysl (souhlasilo 67 % respondentů). Nejvýznamnější bariérou týkající se nabídky vzdělávacích aktivit je nedostatek informací o vhodných vzdělávacích kurzech (s tím souhlasilo 36 % respondentů). V šetřeních se tedy ukázalo, že neúčast primárně pramení z osobních příčin, méně z důvodu kvality nabídky.

6.3 Metodika šetření

Pro naplnění cílů bylo zvoleno kvantitativní dotazníkové šetření. Dotazník (viz Příloha A) byl sestaven pro účely této práce. Obsahuje dvanáct otázek, z nichž šest je identifikačních, zjišťujících sociodemografické proměnné (pohlaví, věk, vzdělání, bydliště, zaměstnanecký status a typ domácnosti). Jedna otázka je filtrační. Respondenti, kteří se po dosažení věku 60 let žádné vzdělávací aktivity nezúčastnili, nevyplňovali celý dotazník. Tři otázky jsou zpracovány formou vícepoložkových škál (Punch, 2008, s. 49). U dvou otázek mohli respondenti zvolit více než jednu možnost z nabízeného seznamu. Většina otázek je polouzavřených, respondenti tak mohli uvést možnost, která nebyla nabízena ve výčtu.

Se žádostí o možnost vyplnění dotazníku s klienty autor kontaktoval vybrané pražské kluby seniorů. Sběr byl realizován v pěti klubech seniorů, v Roháčově ulici (Praha 3), v Burešově ulici (Praha 8), v ulici Bulovka (Praha 8), v Křížíkově ulici (Praha 8) a v Šlejnické ulici (Praha 6). Všechny tyto kluby působí v rámci domů se sociální péčí a nachází se v jejich blízkosti nebo přímo v budovách, které slouží k ubytování klientů. Tyto kluby jsou však přístupné všem seniorům, nejen klientům domu s pečovatelskou službou, ke kterému jsou přidruženy. Dotazníkové šetření bylo realizováno na začátku května 2015. Vyplněno bylo celkem 48 dotazníků.

Proměnné získané z dotazníků byly vloženy do statistického programu IBM SPSS Statistics, ve kterém byla posléze data analyzována. Grafy a tabulky byly vytvořeny v tabulkovém editoru MS Excel či v programu MS Word. Pro posouzení vztahů mezi proměnnými a zhodnocení platnosti hypotéz autor využívá Pearsonův korelační koeficient a test dobré shody. Pearsonův korelační koeficient měří lineární závislost mezi veličinami. Test dobré shody (chí-kvadrát test) na hladině významnosti alfa 0,05 určuje,

zda existuje statisticky významná souvislost mezi danými proměnnými. Pro názornost jsou uváděny grafy a tabulky.

Protože výzkumný vzorek tvoří klienti klubu seniorů, výsledky není možné vztáhnout na celkovou populaci. Osoby navštěvující kluby seniorů není možné označit za „typické“ seniory. Výběrový vzorek jeví odlišné znaky od celkové seniorské populace. Průměr věku osob navštěvujících kluby seniorů je vyšší než průměrný věk seniorů v celé populaci. Zároveň se klienti klubů seniorů liší tím, že vyvíjí určitou společenskou aktivitu. Dle autora je zde tedy vyšší šance narazit na aktivnější seniory, kteří se i častěji účastní vzdělávacích činností.

Kritériem pro vyplnění byl věk nad 60 let. Klienti klubů seniorů však byli starší, žádného možného respondenta tedy toto kritérium nevyřadilo. Nejmladší respondentce je 65 let. Vyplňování bylo dobrovolné, jsou v něm zahrnuty jen osoby ochotné dotazník vyplnit. Z těchto i výše zmíněných příčin vyplývá, že se šetření nedá považovat za reprezentativní a jeho výsledky nelze zobecnit. Udávají pouze informace o situaci tohoto konkrétního výběru respondentů.

6.4 Sběr a analýza dat

Sběr dat probíhal hromadně. Autor byl předem domluvený s vedením klubů seniorů a byl již většinou respondenty očekáván. Po krátkém úvodu byly rozdány dotazníky a nabídnuta pomoc při otázkách spojených s vyplňováním. Samotné vyplňování trvalo přibližně 10 minut. Zhruba pěti osobám autor s vyplňováním z důvodu zrakového omezení asistoval. U těchto dotazníků je možné očekávat mírné zkreslení způsobené bezprostřední přítomností tazatele.

Dotazník dostaly pouze osoby, které předem souhlasili s jeho vyplněním. Návratnost dotazníků proto dosáhla 100 %. Ze získaných 48 dotazníků však bylo nutné čtyři odstranit, jelikož v nich byli vyplněny jen otázky týkající se sociodemografických proměnných. Rozbor se tedy týká 44 dotazníků. Některé dotazníky nejsou vyplněny celé. Respondenti často nevyplnili všechny možnosti. Vyplnili například jen tři ze čtyř položek v rámci jedné vícepoložkové škály. Tato neúplnost však dosahuje přijatelné míry a při analýze dat je k ní přihlédnuto.

6.5 Výsledky šetření

Sociodemografické proměnné – otázky č. 1 – 6.

V celkovém počtu 44 respondentů byli pouze tři muži. To hovoří o velmi výrazné převaze žen mezi klienty klubů seniorů. Věk respondentů se pohybuje mezi 65 až 96 roky. V dotaznících byl uváděn absolutní věk, pro lepší srozumitelnost však byla data roztržiděna podle věkových skupin (viz tabulka č. 3). Nejpočetnější věková skupina je 80-84 let (34 %). Průměrný věk respondentů je 81,8 let. Co se týče nejvyššího dosaženého vzdělání, nejpočetnější je skupina respondentů s vyučením (27 %), následují respondenti s vystudovanou základní školou (18 %) a střední školou s maturitou (18 %).

Tabulka č. 3: Počet respondentů dle věku a dosaženého vzdělání

	Celkem	Ženy	Muži	Celkem v %
65-69	2	2	0	5 %
70-74	5	5	0	11 %
75-79	7	6	1	16 %
80-84	15	14	1	34 %
85-89	9	9	0	20 %
90-94	4	3	1	9 %
95+	2	2	0	5 %
ZŠ	8	8	0	18 %
Vyučen/a	12	11	1	27 %
SŠ bez maturity	4	4	0	9 %
SŠ s maturitou	8	6	2	18 %
VOŠ	7	7	0	15 %
VŠ	5	5	0	11 %

Zdroj: Vlastní šetření

V dotazníku byla položena otázka, zda je respondent v současné době zaměstnán v placeném zaměstnání. Pouze jedna osoba uvedla, že ano. To se dalo vzhledem k specifikům výběrového vzorku respondentů předpokládat. V dotazníku byla dále

otázka týkající se typu domácnosti, ve které respondent žije. Mezi vyjmenovanými typy domácnosti nebyla uvedena možnost *Žiji v domě s pečovatelskou službou*. Někteří obyvatelé těchto domů proto zvolili možnost *Jiné*, někteří však zvolili možnost *Žiji sám*. Na základě vybraných dotazníků tedy není možné určit podíl osob žijících v domě s pečovatelskou službou a bylo nutné kategorie *Žiji sám* a *Jiné* sloučit. Do této spojené kategorie spadá 80 % osob, 11 % osob žije s partnerem. Shodně 5 % osob žije s partnerem či s širší rodinou.

Otázka č. 7: Účastnil/a jste se nějaké vzdělávací aktivity po dosažení věku 60 let?

Tato filtrační otázka vedla buď k uvedení věku, ve kterém se respondent zúčastnil vzdělávací aktivity, nebo k odpovědi, ve které respondent na základě škál uvedl své důvody pro neúčast. V případě záporné odpovědi na tuto otázku po vyplnění škál respondent přešel na poslední otázku, kterou vyplňovali všichni respondenti neohledně na účast na vzdělávací aktivitě.

Vzdělávací aktivity se někdy po dosažení 60 let věku zúčastnilo 45 % respondentů (viz tabulka č. 4). Nejvyšší podíl (100 %) zúčastnivších se je ve věkové skupině 65-69 let. V této skupině jsou však pouze dva respondenti, výsledek tedy nelze považovat za všeobecně platný.

Po rozdělení respondentů do věkových kategorií mladší (65-79 let) a starší (80 a více let) senior z výsledků vyplývá, že z mladších se aktivity zúčastnilo 50 %, ze starších 43 %. Podle testu dobré shody na hladině alfa 0,05 není dostatek důkazů na prokázání rozdílu v účasti mezi mladšími a staršími seniory. Pearsonův korelační koeficient v tomto případě má hodnotu 0,06. Není zde tedy prokázáný vztah mezi věkem a účastí.

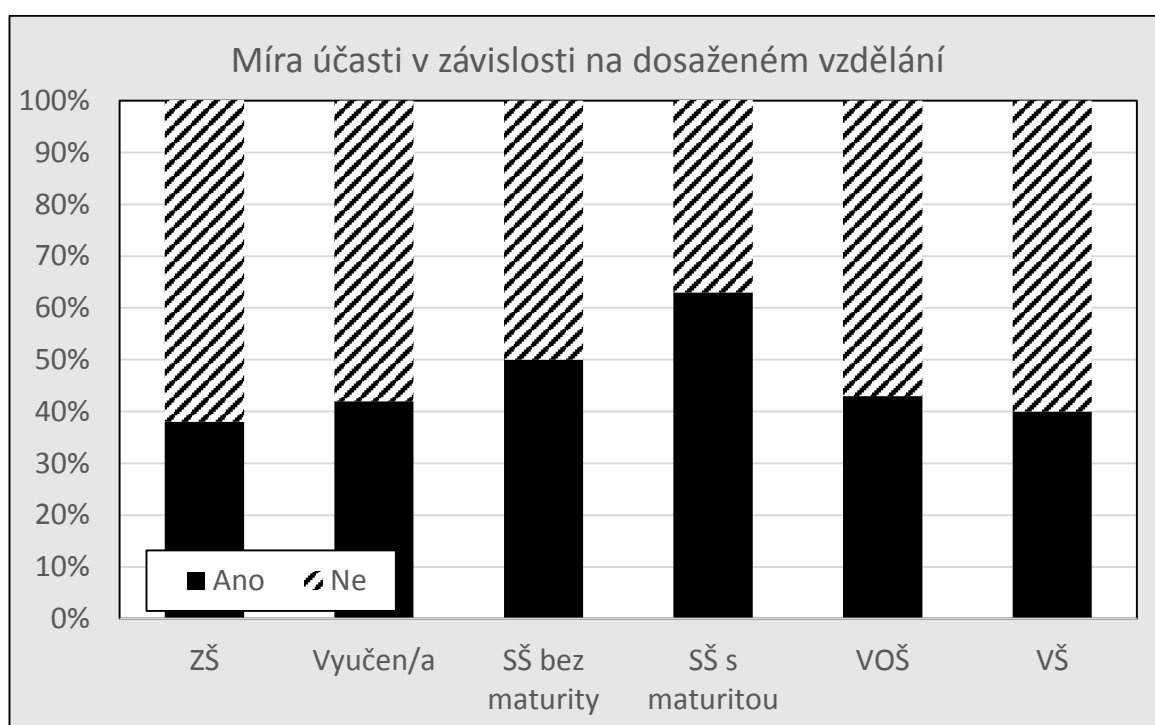
Tabulka č. 4: Podíl osob, které se zúčastnily vzdělávací aktivity

Věková skupina	Ano	Ne	Ano ve věkové skupině v %
65-69	2	0	100 %
70-79	5	7	42 %
80-89	10	14	42 %
90+	3	3	50 %
Celkem	20	24	45 %

Zdroj: Vlastní šetření

Sledován byl dále vztah mezi účastí a dosaženým vzděláním (viz graf č. 7). Ve výzkumu se naproti očekávání neprokázala rostoucí účast s rostoucím vzděláním. Nejvyšší účast uvedli respondenti, kteří vystudovali střední školu s maturitou (63 %). Nejnižší je u absolventů základních škol (38 %), což odpovídá závěrům jiných výzkumů (např. Rabušic, 2008, s. 277; ČSÚ, 2013; Eurostat, 2015). Neliší se však výrazně (pouze o 2 %) od nejvzdělanějších, respondentů s vystudovanou vysokou školou. Test dobré shody na hladině alfa 0,05 neprokázal statisticky významnou souvislost mezi dosaženým vzděláním a účastí. Pearsonův korelační koeficient činí 0,05. Jedná se o téměř nulovou závislost. Vztah mezi výší dosaženého vzdělání a účastí se tedy neprokázal.

Graf č. 7: Míra účasti v závislosti na dosaženém vzdělání

Zdroj: Vlastní šetření

Tabulka č. 5 se zabývá věkem, ve kterém se respondenti po dosažení 60 let poprvé zúčastnili vzdělávací aktivity. Zde bylo nutné počítat s tím, že ne všichni respondenti dosáhli stanoveného věku. Bylo tedy nutné počítat zvláště s respondenty z různých věkových skupin. Relativní četnosti v tabulce určují, jaké procento respondentů z dané věkové skupiny (v řádku) se účastnilo poprvé vzdělávací aktivity v daném rozmezí věku (ve sloupci). Z výsledků vyplývá, že první vzdělávací aktivity pro

seniory se ne vždy senior účastní v mladším séniu. Tato incidence neklesá ani ve vysokém věku, jak uvádí příklad dvou seniorů, kteří se první aktivity zúčastnili až po dosažení věku 90 let.

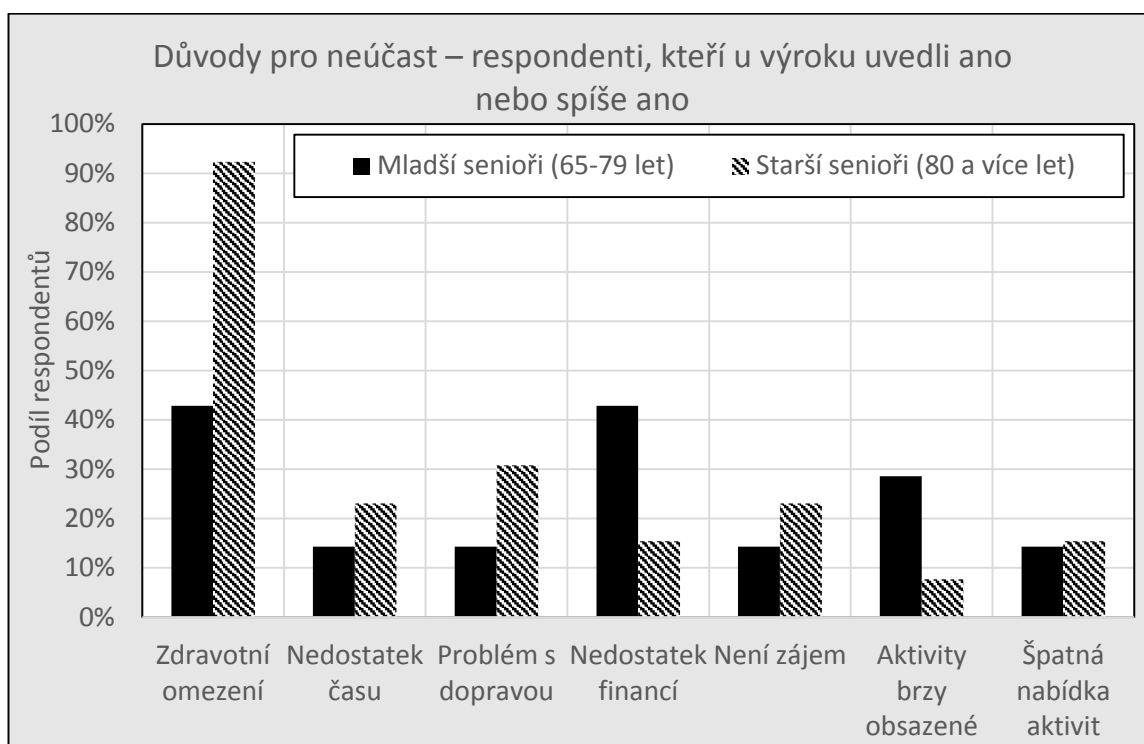
Tabulka č. 5: Věk první účasti na vzdělávací aktivitě

Věk respondentů	Počet	První aktivita ve věku			
		60-69	70-79	80-89	90+
60-69	2	100 %			
70-79	5	60 %	40 %		
80-89	10	30 %	30 %	40 %	
90+	3	33 %	0 %	0 %	67 %

Zdroj: Vlastní šetření

V grafu č. 8 jsou znázorněny důvody respondentů pro neúčast na vzdělávacích aktivitách. Uveden je podíl mladších a starších seniorů, kteří u jednotlivých výroků uvedli *ano* nebo *spíše ano*. Tedy že zmíněný důvod je důvodem jejich neúčasti. Z grafu vyplývá, že nejvýznamnější bariérou účasti je zdravotní omezení. Je zde patrný rozdíl mezi mladšími a staršími seniory. Zdravotní omezení je důvodem pro neúčast pro 92 % starších seniorů a 43 % mladších seniorů. Výraznější rozdíl je i u bariéry *Nedostatek financí*. Touto bariérou výrazněji trpí mladší senioři (43 % mladších a 15 % starších seniorů uvedlo *ano* nebo *spíše ano*). Větší podíl starších seniorů oproti mladším také tvrdí, že vzdělávací aktivity jsou brzy obsazené.

Graf č. 8: Důvody pro neúčast – respondenti, kteří u výroku uvedli ano nebo spíše ano

Zdroj: Vlastní šetření

Otázka č. 8: Účastnil/a jste se vzdělávací aktivity v uplynulých 12 měsících?

Otázkou č. 8 autor zkoumal, zda se respondenti, kteří uvedli účast po dosažení věku 60 let, účastnili i v uplynulém roce. Tuto účast uvedlo 13 z 20 respondentů, tedy celých 65 %. Neprojevil se zde výrazně vliv věku (70 % mladších seniorů uvedlo ano oproti 61 % starších) ani dosaženého vzdělání. Zároveň nelze z tak nízkého počtu respondentů vyvozovat obecnější závěry.

Otázka č. 9: Kterou nabídku vzdělávacích aktivit využíváte/jste využíval/a?

V této otázce bylo možné zvolit více možností ze seznamu institucí nabízejících vzdělávací kurzy. Jak se dalo předpokládat, nejvyšší počet klientů klubů seniorů uvedl, že v rámci klubu seniorů navštěvují i vzdělávací aktivity. Z celkového počtu 20 respondentů tuto možnost zvolilo 14 osob (viz tabulka č. 6). Shodně pět osob se účastní vzdělávací aktivity na U3V a/nebo v klubech aktivního stáří.

Tabulka č. 6: Počet respondentů dle vzdělávacích institucí

Instituce	U3V	A3V	Kluby seniorů	Kluby aktivního stáří	Univerzity volného času	Jiné
Počet respondentů	5	1	14	5	1	3

Zdroj: Vlastní šetření

Otázka č. 10: Jakých oblastí se vzdělávací aktivita týkala?

Zde respondenti mohli opět volit více možností z nabízeného seznamu. Nejčastěji zastoupenou oblastí vzdělávání jsou cizí jazyky, následuje zdraví, medicína a cestování (viz tabulka č. 7). Překvapivé je, že žádný respondent nenavštívil kurzy z oblasti finanční gramotnosti či filozofie.

Tabulka č. 7: Počet respondentů dle oblasti vzdělávání

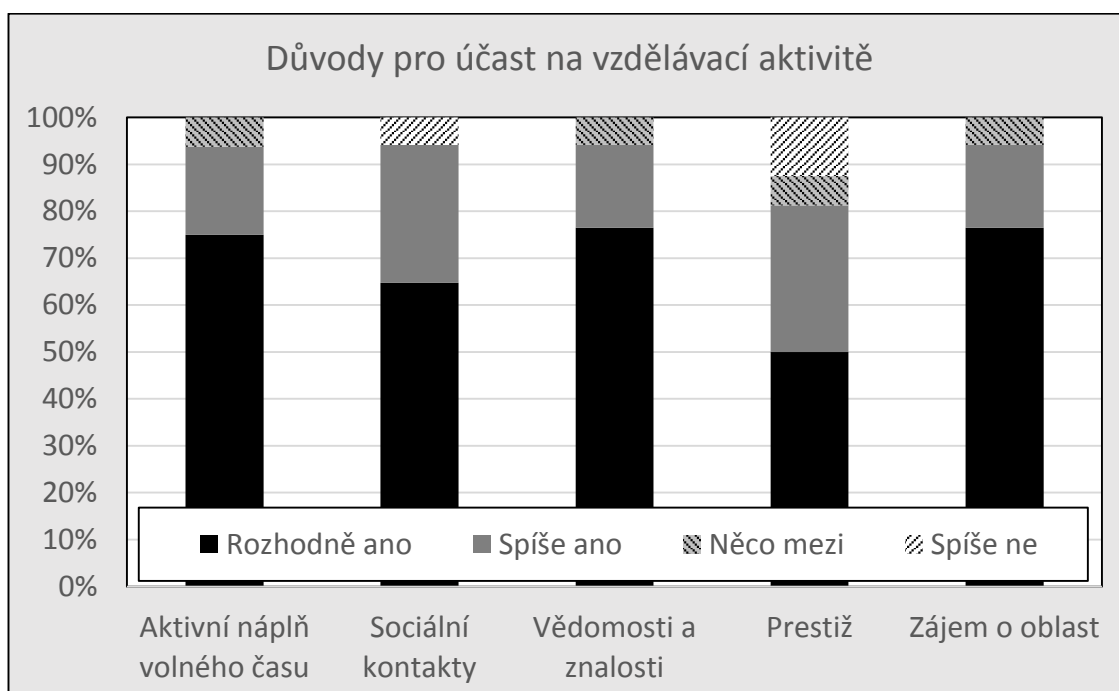
Oblast aktivity	Cizí jazyky	Počítačová gramotnost	Historie a umění	Psychologie	Zdraví a medicína
Počet respondentů	8	3	3	2	6
Sport	Cestování	Tvořivé kurzy	Filozofie	Finanční gramotnost	Jiné
5	6	3	0	0	6

Zdroj: Vlastní šetření

Otázka č. 11: Co je/bylo důvodem Vaší účasti na vzdělávací aktivitě?

Tato otázka měla pomoci škál zjistit, jaký z uvedených motivů je pro účast na vzdělávací aktivitě nejvýznamnější. O důležitosti všech uvedených motivů svědčí fakt, že žádný respondent o žádném motivu nevedl, že rozhodně nemá vliv na jeho účast (viz graf č. 9). *Aktivní náplň volného času, získání nových či udržení stávajících vědomostí a zájem o oblast* jsou nejvýznamnějšími z představených motivů. *Prestiž spojená s účastí* je naopak nejméně důležitá. U této možnosti 50 % osob uvedlo *rozhodně ano*. Mladší senioři souhlasili s uvedenými důvody častěji. Sedm ze sedmi mladších seniorů uvedlo *ano* nebo *spíše ano* u všech důvodů kromě prestiže (uvedlo šest ze sedmi mladších seniorů). Pro starší seniory byly uvedené důvody pro účast méně zásadní než pro mladší.

Graf č. 9: Důvody pro účast na vzdělávací aktivitě

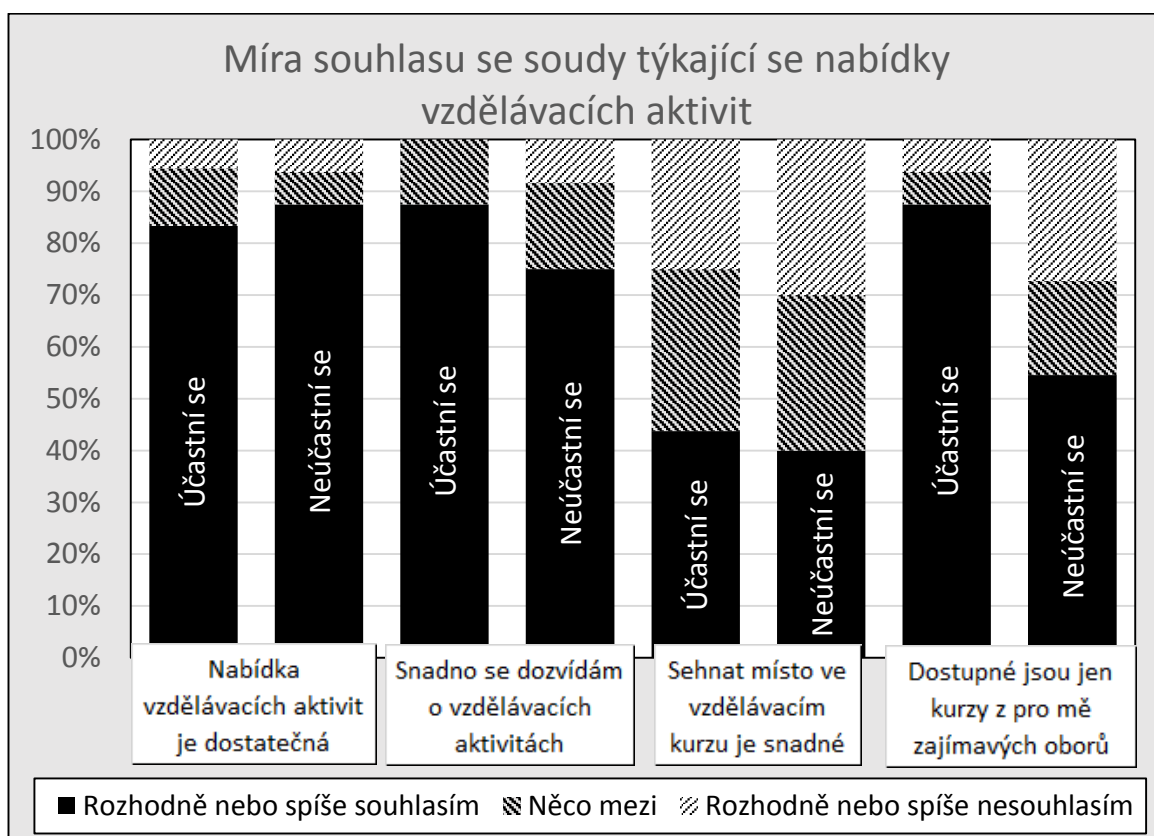

Zdroj: Vlastní šetření

Otázka č. 12: Co soudíte o nabídce vzdělávacích kurzů?

Tato otázka byla určena pro všechny respondenty, nehledě na účast na vzdělávacích aktivitách. Respondenti zde na pětibodové škále vyjadřovali míru svého souhlasu s následujícími výroky: *Nabídka vzdělávacích aktivit je dostatečná; Snadno se dozvídám o vzdělávacích aktivitách; Sehnat místo ve vzdělávacím kurzu je obtížné, Dostupné jsou jen kurzy z pro mě nezajímavých oborů.* Pro možnost přehledného znázornění byly druhé dva výroky významově převráceny. V dotazníku byli v podobě, kdy nesouhlas s tvrzením značil pozitivní hodnocení zmíněného aspektu vzdělávací nabídky, tedy opačně než u prvních dvou výroků. Výroky tedy byly významově převráceny na: *Sehnat místo ve vzdělávacím kurzu je snadné a Dostupné jsou jen kurzy z pro mě zajímavých oborů.* Výsledky jsou znázorněny v grafu č. 10. Jsou zde uvedeny i rozdíly mezi osobami, které se účastní nebo neúčastní vzdělávacích aktivit. Soudy o nabídce jsou v zásadě velmi pozitivní. Jen u výroku *Sehnat místo ve vzdělávacím kurzu je snadné* respondenti častěji uváděli nesouhlasný názor. Jediným výrokem s výraznějším rozdílem mezi „účastníky“ a „neúčastníky“ vzdělávacích aktivit je výrok *Dostupné jsou jen kurzy z oborů, které mě zajímají.* Zde „neúčastníci“ častěji udávali nesouhlas.

Graf č. 10: Míra souhlasu se soudy týkající se nabídky vzdělávacích aktivit

Zdroj: Vlastní šetření

6.6 Diskuse

Hlavním cílem výzkumu bylo zjistit, jaká část klientů klubů seniorů se účastní nebo se po dosažení 60 let věku zúčastnila organizovaných vzdělávacích aktivit. Těchto participantů je dle výsledků šetření 45 %. To je podstatně více, než zjistil např. Rabušic (2008, s. 275). Ten však do výzkumu zahrnul jen mladší věkové skupiny a celkově nelze tato dvě šetření komparovat i z jiných zřejmých důvodů. Zároveň je nutné mít stále na mysli, že výběrový vzorek výzkumu, tedy výběr klientů klubů seniorů, není reprezentativní. Ani počet respondentů není pro stanovení obecnějších závěrů dostačující.

Hypotéza č. 1 předpokládala nižší účast starších seniorů oproti mladším. Ve věkové skupině mladších seniorů (65-79 let) se aktivit účastnilo 50 % respondentů. Starších seniorů (80 a více let) se účastnilo 43 %. Test dobré shody na hladině alfa 0,05 neprokázal závislost mezi mladšími a staršími seniory a jejich účastí ($\chi^2 = 0,67$). Nemáme

tedy dostatek důkazů, abychom mohli prokázat, že se mladší a starší senioři liší v míře účasti. Pearsonův korelační koeficient mezi těmito věkovými skupinami seniorů a „účastníky“ a „neúčastníky“ činí 0,06. Ukazuje tedy téměř neexistující lineární závislost. I průměr věku je v podstatě totožný, 81 let u zúčastnivších a 82 let u nezúčastnivších se respondentů. Platnost hypotézy č. 1 tedy nebyla výzkumem prokázána.

Co se týče výše ukončeného vzdělání, autor předpokládal, že s vyšším vzděláním poroste i účast. Míra účasti rostla s výší dosaženého vzdělání jen do úrovně absolventů střední školy s maturitou (viz graf č. 7). U respondentů s vystudovanou vysokou či vyšší odbornou školou účast klesla na přibližnou úroveň vyučených respondentů. Test statistické významnosti na hladině alfa 0,05 neprokázal závislost mezi dosaženým vzděláním a účastí na vzdělávacích aktivitách ($\chi^2 = 0,05$). Nelze tedy na základě dat potvrdit ani vyvrátit sledovaný vztah. Pearsonův korelační koeficient mezi výší dosaženého vzdělání a účastí byl v tomto případě 0,05. Opět se tedy jedná o téměř nulovou lineární závislost. Hypotéza č. 2 tudíž také nebyla výzkumem potvrzena.

Dalším záměrem bylo zjistit, jaké jsou motivace pro účast a možné bariéry. Všechny v dotazníku uvedené důvody pro účast hrály dle respondentů značnou roli při jejich rozhodování (viz graf č. 9). Nejméně podstatným faktorem při rozhodování, zda se účastnit, je *prestiž spojená s účastí*. Nižší roli v porovnání se zbylými důvody překvapivě hrálo i *získání nových či udržení stávajících sociálních kontaktů*. U klientů klubů seniorů tomu tak bylo nejspíše proto, že sociální kontakty utužují právě v klubech a pro účast na vzdělávacích aktivitách mají primárně jiné důvody (*aktivní náplň volného času, získání vědomostí, zájem o danou oblast*). Co se týče bariér účasti, nejvýznamnější se ukázalo být *zdravotní omezení* (viz graf č. 8). To lze vzhledem k vyššímu věku respondentů očekávat (průměrný věk respondentů je 81,8 let). Dalšími, však již méně určujícími bariérami, jsou *problémy s dopravou a nedostatek financí*. *Špatná nabídka aktivit* či *aktivity brzy obsazené* jsou bariérami pro 22 %, respektive 25 % respondentů. Pokud se zároveň zamyslíme i nad výsledky poslední otázky, které zmiňují v zásadě kladný postoj k nabídce vzdělávacích aktivit, můžeme tímto potvrdit hypotézu č. 3. Důvody pro neúčast plynou spíše z osobních důvodů, než z osobně vnímané kvality nabídky vzdělávacích aktivit. V rámci této vnímané kvality pouze s výrokem *Sehnat místo ve vzdělávací aktivitě je snadné* nesouhlasila podstatnější část respondentů. *Rozhodně nebo spíše nesouhlasím* u tohoto výroku uvedlo 25 % „účastníků“ a 30 % „neúčastníků“.

Zajímavý je rozdíl mezi „účastníky“ a „neúčastníky“ v rámci souhlasu s výrokem *Dostupné jsou jen kurzy z pro mě zajímavých oborů*. Nižší míra souhlasu u neúčastnivších se respondentů může plynout z toho, že právě pro nepřítažlivost oborů aktivit se neúčastní. Důvodem může být i to, že o nabídce z důvodu nezájmu přehled nemají a jen předpokládají, že nabízené obory nejsou tolik zajímavé.

Nejnavštěvovanější institucí nabízející vzdělávací aktivity je klub seniorů. Vzhledem k výběru respondentů z řad klientů klubů seniorů to není překvapivé. Tento závěr ze zjevných příčin není možné zobecnit na celou seniorskou populaci. Zajímavé je, že jen 25 % „účastníků“ využilo vzdělávací nabídky U3V. Nejnavštěvovanější byly vzdělávací kurzy z oblasti *cizích jazyků, zdraví a medicíny, cestování a sportu*. Naopak nikdo se neúčastnil kurzu z *filozofie* či *finanční gramotnosti*.

Výzkum se svými výsledky v mnoha ohledech rozchází s obdobnými výzkumy jiných autorů. Nebyla prokázána závislost míry účasti na věku seniora ani na dosaženém vzdělání. Např. Rabušic (2008) na základě výsledků svého výzkumu uvádí výrazný pokles účasti na vzdělávací aktivitě v uplynulém roce mezi osobami ve věku 50-59 let a 60-65 let. Účastnilo se 32 % mladších oproti 12 % starších. Obdobné tendence se ukázaly i u dalších výzkumů zmíněných v kapitole 5.1. V šetření realizovaném pro tuto práci se žádný obdobný vztah neprokázal. Tento rozpor může vycházet z dosti specifického výběrového vzorku respondentů či z jiné metodiky. Respondenti jsou zároveň v pokročilejším věku, žádný další jmenovaný výzkum se takto starými seniory nezabýval. K podobným rozdílům od příbuzných výzkumů došlo i v otázce závislosti dosaženého vzdělání a míry účasti. Opět zde nebyl na rozdíl od jiných výzkumů prokázán vztah.

Samotná míra účasti po dosažení věku 60 let u klientů klubu seniorů je poměrně vysoká. Účast uvedlo 45 % respondentů. Takto vysoká účast může vyplývat z lepšího vztahu klientů klubů seniorů k institucionalizovaným aktivitám. I v tomto ohledu výzkum těžko snese srovnání. Zároveň je nutné opět připomenout, že pro nízký počet respondentů není možné výsledky považovat za reprezentativní. Je možné, že stejný výzkum, realizovaný náhodným výběrem a se značně vyšším počtem respondentů, by došel k jiným výsledkům.

Uvedený výzkum měl spíše otevřít diskusi, než dosáhnout obecně platných závěrů týkajících se veškeré nabídky vzdělávacích aktivit pro seniory a účasti seniorů na těchto aktivitách. I tak z výzkumu vyplývá, že senioři nabídku vzdělávacích aktivit hodnotí v zásadě pozitivně. To je dobrou zprávou pro seniorské vzdělávací instituce. Celospolečenským úkolem pak je snažit se seniory více motivovat a bourat bariéry bránící jejich účasti. Pro bližší prozkoumání dané oblasti, aby se s vyšší přesností zjistilo, jakým směrem a jakou rychlostí se ubírá poptávka seniorů po vzdělávacích aktivitách, autor navrhuje vypracovat podrobnější longitudinální výzkum.

7 Závěr

S populačním stárnutím a se zvyšováním šance dožití neustále stoupá počet seniorů. Je nutné této početně rostoucí skupině obyvatel nabídnout příležitosti k co nejlépe naplněnému životu a možnosti aktivního vyžití. Zvyšování kvality života seniorů nezávisí jen na dostupnosti pečovatelských či zdravotnických služeb. Jde např. i o poskytnutí nabídky kvalitních a dostupných vzdělávacích kurzů a mnoho jiného, aby mohla být naplněna idea aktivního stáří a stárnutí.

Stěžejním tématem práce byla účast seniorů na vzdělávacích aktivitách v demografických kontextech. Vyloženy byly základní pojmy a implikace plynoucí ze stárnutí populace. Představeny byly významy seniorského vzdělávání a instituce toto vzdělávání nabízející. Prezentována dále byla data týkající se účasti. Následovalo představení realizovaného empirického šetření.

Vliv stárnutí populace na účast seniorů na vzdělávacích aktivitách zřejmě bude značný. Je možné zamyslet se nad určitou prognózou dalšího vývoje účasti seniorů na vzdělávacích aktivitách. Lze využít informace získané dotazníkovým šetřením a populační prognózu uvedenou v druhé kapitole. Podle výsledků realizovaného šetření se 45 % klientů klubů seniorů účastnilo vzdělávací aktivity v seniorském věku. Pokud bychom s touto mírou počítali jako s reálnou a platnou pro celou populaci, absolutní počet seniorů zúčastnivších se vzdělávací aktivity po dosažení věku 65 by činil 795 tisíc (zdroj dat: ČSÚ, 2014e; vlastní výpočty). Za předpokladu, že podíl účastníků se seniorů zůstane zachován, v roce 2020 by tento počet stoupl na 987 tis. (zdroj dat: Burcin a Kučera, 2010; vlastní výpočty). To by znamenalo nárůst počtu seniorů, kteří navštíví po dosažení věku 65 let vzdělávací aktivitu, o 192 tisíc za pět let. Tedy téměř o jednu čtvrtinu.

Předpokládaný vývoj bude klást značné nároky na zajištění vzdělávacích příležitostí pro seniory, kteří se budou chtít dále vzdělávat. Aby nevznikl převis poptávky nad nabídkou, měl by se zvýšit počet vzdělávacích aktivit a volných míst, měli by se rozšířit stávající vzdělávací instituce a vzniknout i nové.

Na základě uvedeného empirického šetření však nelze vynášet žádné obecně platné závěry. Převážně pro specifický výběrový vzorek a nízký počet respondentů.

Oblast, kterou se tato práce zabývá, by si zasloužila více pozornosti zkušenějších autorů. Pravděpodobnější scénáře budoucího vývoje by mohl přinést obsáhlejší longitudinální výzkum z delšího časového období, který by zmapoval vývoj poptávky po vzdělávacích aktivitách u seniorů a nabídku těchto aktivit.

8 Seznam bibliografických citací

ADAMEC, Petr a David KRYŠTOF. *Univerzity třetího věku na vysokých školách*. Brno: Masarykova univerzita, 2011. ISBN 978-802-1056-404.

ASOCIACE UNIVERZIT TŘETÍHO VĚKU. *Adresář členů AU3V* [online]. 2013 [cit. 2015-05-16]. Dostupné z: <http://www.au3v.org/home/clenove>

BARTOŇOVÁ, Dagmar, Boris BURCIN a Ludmila FIALOVÁ a kol. *Populační vývoj České republiky 2007*. Praha: Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, 2008. ISBN 978-808-6561-462.

BEJTKOVSKÝ, Jiří. Koncept age managementu jako personálního řízení zohledňující věk a měnící se schopnosti zaměstnanců nejen věkové kategorie 50+. In: SOKAČOVÁ, Linda. *Stárnutí populace jako výzva: age management a postavení lidí 50 ve společnosti a na trhu práce*. Praha: Alternativa 50, 2014. ISBN 978-809-0571-105.

BRZÁKOVÁ BEKSOVÁ, Kateřina. *Geriatrická problematika v pastorální péči: postulát křesťanské etiky v péči o seniory*. Praha: Karolinum, 2013. ISBN 978-802-4622-965.

BURCIN, Boris a Tomáš KUČERA. Prognóza vývoje obyvatelstva České republiky do roku 2070. In: BARTOŇOVÁ, Dagmar, Boris BURCIN, Ludmila FIALOVÁ a kol. *Demografická situace České republiky: proměny a kontexty 1993-2008*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010. ISBN 80-741-9024-2.

BURCIN, Boris a Tomáš KUČERA. *Prognóza populačního vývoje České republiky, 2008 - 2070: prognóza - střední varianta* [online]. 2010 [cit. 2015-05-15]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/8838>

COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES. *Towards a Europe for All Ages: Promoting Prosperity and Intergenerational Solidarity* [online]. 1999 [cit. 2015-05-15]. Dostupné z: http://ec.europa.eu/employment_social/social_situation/docs/com221_en.pdf

ČEVELA, Rostislav, Libuše ČELEDVÁ, Zdeněk KALVACH a kol. *Sociální gerontologie: východiska ke zdravotní politice a podpoře zdraví ve stáří*. Praha: Grada, 2014. ISBN 978-802-4745-442.

ČEVELA, Rostislav, Zdeněk KALVACH a Libuše ČELEDVÁ. *Sociální gerontologie: úvod do problematiky*. Praha: Grada, 2012. ISBN 978-802-4739-014.

ČORNANIČOVÁ, Rozália. *Edukácia seniorov. Vznik, rozvoj, podnety pre geragogiku*. Bratislava: Univerzita Komenského, 1998. 978-802-2322-874.

ČSÚ. *Česká republika od roku 1989 v číslech: Tab. 01.01 Vybrané demografické údaje (1989-2013)* [online]. 2014d [cit. 2015-05-15]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/ceska-republika-v-cislech-od-roku-1989-wau52m1y38#01>

ČSÚ. *Demografická ročenka České republiky - 1989: I.02. Počet a struktura obyvatel podle pohlaví a věkových skupin (stav 1.7.)* [online]. 2015b [cit. 2015-05-15]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/casova_rada_demografie_1989_1970

ČSÚ. *Demografická ročenka České republiky - 2013: I.01 Počet obyvatel podle pohlaví a jednotek věku* [online]. 2014e [cit. 2015-05-15]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/demograficka-rocenka-ceske-republiky-2013-r9dwy2nt35>

ČSÚ. *Demografická ročenka České republiky - 2013: I.16 Podrobné úmrtnostní tabulky – muži* [online]. 2014b [cit. 2015-05-15]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/demograficka-rocenka-ceske-republiky-2013-r9dwy2nt35>

ČSÚ. *Demografická ročenka České republiky - 2013: I.17 Podrobné úmrtnostní tabulky – ženy* [online]. 2014c [cit. 2015-05-15]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/demograficka-rocenka-ceske-republiky-2013-r9dwy2nt35>

ČSÚ. *Obyvatelstvo - roční časové řady: Graf 4 Naděje dožití při narození a kojenecká úmrtnost, 1870 – 2013* [online]. 2015a [cit. 2015-05-15]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/obyvatelstvo_hu

ČSÚ. *Struktura přírůstku obyvatel v letech 1950-2013* [online]. 2014a [cit. 2015-05-23].

Dostupné z:

https://www.czso.cz/csu/czso/struktura_prirustku_obyvatel_v letech_1950_2013

ČSÚ. *Vzdělávání dospělých v České republice: Výstupy z šetření Adult Education Survey*

[online]. 2013 [cit. 2015-06-15]. Dostupné z:

<https://www.czso.cz/documents/10180/20561193/331313.pdf/3b3fda80-d409-4adc-a79d-4f9613511f2d?version=1.0>

ČZU. *Virtuální Univerzita třetího věku – U3V* [online]. 2013 [cit. 2015-05-16]. Dostupné z:

<https://e-senior.czu.cz/>

EICH, Frank. Fiscal Challenges Posed by Aging Populations. *SAIS Review of International Affairs* [online]. 2004, roč. 24 [cit. 2015-05-15]. Dostupné z:

http://muse.jhu.edu/login?auth=0&type=summary&url=/journals/sais_review/v024/24.2eich.html

ELPIDA. *Elpida*. 2004 [online]. [cit. 2015-05-02]. Dostupné z: elpida.cz

EUROPEAN COMMISSION. *Flash Eurobarometer 269: Intergenerational Solidarity* [online].

2009 [cit. 2015-05-24]. Dostupné z: http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_269_en.pdf

EUROPEAN COMMISSION. *Growing the European Silver Economy* [online]. 2015 [cit. 2015-05-15]. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/digital-agenda/en/news/growing-silver-economy-background-paper>

EUROPEAN COMMISSION. *Healthy ageing: keystone for a sustainable Europe* [online]. 2007 [cit. 2015-05-24]. Dostupné z:

http://ec.europa.eu/health/archive/ph_information/indicators/docs/healthy_ageing_en.pdf

EUROPEAN COMMISSION. *Special Eurobarometer 378: Active ageing* [online]. 2012 [cit. 2015-05-15]. Dostupné z:

http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_378_sum_en.pdf

EUROPEAN CONVENTION. *Charter of Fundamental Rights of the European Union* [online]. 2002 [cit. 2015-05-15]. Dostupné z: http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf

EUROSTAT. *Database: Participation rate in education and training (last 4 weeks) by sex and age* [online]. 2014 [cit. 2015-05-25]. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

EUROSTAT. *Database: Reasons for not participating in lifelong learning, by age group* [online]. 2015 [cit. 2015-05-25]. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

FIALA, Tomáš a Jitka LANGHAMROVÁ. The Ageing of the Population: A Threat to the Public Health-Care System? *Demografie* [online]. 2007, roč. 1 [cit. 2015-05-24]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/23196718/fiala-langhamrova.pdf/d5bc4feb-a4c8-4639-b73a-b9be6e652341?version=1.0>

FINDSEN, Brian a Marvin FORMOSA. *Lifelong learning in later life: a handbook on older adult learning*. Rotterdam: Sense Publishers, 2011. ISBN 978-946-0916-496.

HASMANOVÁ MARHÁNKOVÁ, Jaroslava. Demografické stárnutí populace – výzvy, rizika a příležitosti. In: SOKAČOVÁ, Linda. *Stárnutí populace jako výzva: age management a postavení lidí 50 ve společnosti a na trhu práce*. Praha: Alternativa 50, 2014. ISBN 978-809-0571-105.

HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Fenomén stáří*. Praha: Havlíček Brain Team, 2010. ISBN 978-80-87109-19-9.

HROZENSKÁ, Martina a Dagmar DVOŘÁČKOVÁ. *Sociální péče o seniory*. Praha: Grada Publishing, 2013. ISBN 978-802-4741-390.

KALVACH, Zdeněk, Libuše ČELEDOVÁ, Iva HOLMEROVÁ a kol. *Křehký pacient a primární péče*. Praha: Grada, 2011. ISBN 978-802-4740-263.

KALVACH, Zdeněk, Zdeněk ZADÁK, Roman JIRÁK a kol. *Geriatry a gerontologie*. Praha: Grada, 2004. ISBN 80-247-0548-6.

KAMANOVÁ, Lenka. Mezigenerační programy jako nový impulz pro seniorské vzdělávání a učení. In: KRYSTOŇ, Miroslav, Michal ŠERÁK a Łukasz TOMCZYK. *Nové trendy ve vzdělávání seniorů / Nowe trendy w edukacji seniorów*. Kraków: Asociace institucí vzdělávání dospělých ČR, 2014. ISBN 978-80-904531-8-0.

KERN, Dominique. Conceptual Basis for Learning. In: SCHMIDT-HERTHA, Bernhard, Sabina KRAŠOVEC, Marvin FORMOSA a kol. *Learning across Generations in Europe: Contemporary Issues in Older Adult Education*. Rotterdam: Sense Publisher, 2014. ISBN 978-94-6209-900-5.

KLEVETOVÁ, Dana a Irena DLABALOVÁ. *Motivační prvky při práci se seniory*. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-802-4721-699.

KOPECKÝ, Martin. Wider Social Contexts of the Education of Older Adults in the Czech Republic. In: KOCIANOVÁ, Renata a kol. *Analysis and comparison of forms and methods for the education of older adults in the V4 countries*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2013. ISBN 978-80-7308-504-9.

KOZÁKOVÁ, Zdeňka a Oldřich MÜLLER. *Aktivizační přístupy k osobám seniorského věku*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2006. ISBN 80-244-1552-6.

LOUŽEK, Marek. *Důchodová reforma*. Praha: Karolinum, 2014. ISBN 978-802-4626-123.

MALÍKOVÁ, Eva. *Péče o seniory v pobytových sociálních zařízeních*. Praha: Grada, 2011. ISBN 978-802-4731-483.

MĚSTO PŘÍBOR. *Muzejní škola pro seniory IV* [online]. 2015 [cit. 2015-06-11]. Dostupné z: <http://www.laska-brana.cz/cz/pribor/muzejni-skola-pro-seniory-iv-akce5932.html>

MĚSTSKÁ KNIHOVNA MOST. *Senior klub* [online]. 2015 [cit. 2015-06-11]. Dostupné z: <http://www.knihovnamost.cz/senior-klub>

MPSV. *Kvalita života ve stáří: národní program přípravy na stárnutí na období let 2008 až 2012* [online]. Vyd. 1. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2008, 55 s. [cit. 2015-05-15]. ISBN 978-808-6878-652. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/5045/starnuti_cz_web.pdf

MPSV. *Madridský mezinárodní akční plán pro problematiku stárnutí 2002* [online]. 2005 [cit. 2015-05-15]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/1205/madrid.pdf>

MPSV. *Národní akční plán podporující pozitivní stárnutí pro období let 2013 až 2017* [online]. 2014 [cit. 2015-05-15]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/20851/NAP_311214.pdf

MPSV. *Národní program přípravy na stárnutí na období let 2003 až 2007* [online]. 2002 [cit. 2015-05-15]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/2869>

MPSV. *Rady vlády pro seniory a stárnutí populace: Statut rady* [online]. 2010. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/2858>

MPSV. *Zpráva o činnosti Rady vlády pro seniory a stárnutí populace v roce 2013* [online]. 2013 [cit. 2015-05-15]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/19738/Zprava_2013.pdf

ONDRUŠOVÁ, Jiřina. *Stáří a smysl života*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2011. ISBN 978-802-4619-972.

PETROVÁ KAFKOVÁ, Marcela. *Šedivějící hodnoty? Aktivita jako dominantní způsob stárnutí*. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, 2013. ISBN 978-802-1063-105.

PETŘKOVÁ, Anna a Rozálie ČORNANIČOVÁ. *Gerontagogika: úvod do teorie a praxe edukace seniorů*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2004. ISBN 80-244-0879-1.

PUNCH, Keith. *Základy kvantitativního šetření*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-381-9.

RABUŠIC, Ladislav. Časové aspekty českého důchodového věku. *Sociologický časopis* [online]. 1998, roč. 34 [cit. 2015-06-14]. Dostupné z: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/9220fd162fb289f2d2a89d2c89718e735b9191cc_226_267RABU1.pdf

RABUŠIC, Ladislav. Senioři a jejich vzdělávání. In: RABUŠICOVÁ, Milada, Ladislav RABUŠIC, Lenka HLOUŠKOVÁ a kol. *Učíme se po celý život? O vzdělávání dospělých v České republice*. Brno: Masarykova univerzita, 2008. ISBN 978-802-1058-590.

RABUŠIČ, Ladislav. Why Are They All So Eager to Retire? On the Transition to Retirement in the Czech Republic. *Sociologický časopis* [online]. 2004, roč. 40 [cit. 2015-05-15]. Dostupné z:
http://sreview.soc.cas.cz/uploads/785963ee896c09ea0844fbd32f3711b80908e21e_526_27rabus22.pdf

RADA SENIORŮ ČR. *Program Rady seniorů České republiky na léta 2013 až 2017* [online]. 2013 [cit. 2015-05-15]. Dostupné z: <http://www.rscr.cz/wp-content/uploads/2013/01/PROGRAMOV%C3%89-ZAM%C4%9A%C5%98EN%C3%8D-A-%C3%9AKOLY-RADY-SENIOR%C5%AE-%C4%8CESK%C3%89-REPUBLIKY-NA-L%C3%89TA-2013-A%C5%BD-2017.pdf>

RADA SENIORŮ ČR. *Programové priority a další úkoly Rady seniorů České republiky na období let 2009 až 2013* [online]. 2009 [cit. 2015-05-15]. Dostupné z: <http://www.rscr.cz/wp-content/uploads/2013/01/programove-priority.pdf>

RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka. *Poválečný vývoj demografického chování obyvatelstva na území České republiky do počátku devadesátých let*. In: BARTOŇOVÁ, Dagmar, Boris BURCIN, Ludmila FIALOVÁ a kol. *Demografická situace České republiky: proměny a kontexty 1993-2008*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010. ISBN 80-741-9024-2.

SAK, Petr a Karolína KOLESÁROVÁ. *Sociologie stáří a seniorů*. Praha: Grada, 2012. Sociologie (Grada). ISBN 978-802-4738-505.

STŘEDISKO SOCIÁLNÍCH SLUŽEB PRAHA 1. *Kluby seniorů – volnočasové aktivity* [online]. 2010 [cit. 2015-05-16]. Dostupné z: <http://socialnisluzby-praha1.cz/kluby-senioru-volnocasove-aktivity>

SVAZ DŮCHODCŮ ČR. *Programové prohlášení 9. sjezdu SDČR na období 2014-2018* [online]. 2013 [cit. 2015-05-25]. Dostupné z: <http://www.sdcr.cz/clanky/dokumenty-sdcr/programove-prohlaseni-9.-sjezdu-sdcr-na-obdobi-2014-2018.html>

ŠERÁK, Michal. *System of Education of Older Adults in Czech Republic*. In: KOCIANOVÁ, Renata a kol. *Analysis and comparison of forms and methods for the education of older*

adults in the V4 countries. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2013. ISBN 978-80-7308-504-9.

ŠERÁK, Michal. *Zájmové vzdělávání dospělých*. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-551-6.

ŠTĚPÁNKOVÁ, Hana, Cyril HÖSCHL a Lucie VIDOVIČOVÁ. *Gerontologie: současné otázky z pohledu biomedicíny a společenských věd*. Praha: Karolinum, 2014. ISBN 978-80-246-2684-0.

ŠUBRT, Jiří a kol. *Soudobá sociologie II: Teorie sociálního jednání a sociální struktury*. Praha: Karolinum, 2008. ISBN 978-802-4612-751.

VZDĚLÁVACÍ INSTITUT STŘEDOČESKÉHO KRAJE. *Akademie třetího věku* [online]. 2015 [cit. 2015-05-16]. Dostupné z: <http://visk.cz/node/359>

WHO. *Definition of an older or elderly person* [online]. 2015 [cit. 2015-06-11]. Dostupné z: <http://www.who.int/healthinfo/survey/ageingdefnolder/en/>

WHO. *Protecting the health of the elderly: A review of WHO activities* [online]. 1983 [cit. 2015-06-11]. Dostupné z: [http://whqlibdoc.who.int/euro/phie/WHO_PHIE_18_\(part1\).pdf](http://whqlibdoc.who.int/euro/phie/WHO_PHIE_18_(part1).pdf)

WHO. *Active Ageing: A Policy Framework* [online]. 2002 [cit. 2015-05-15]. Dostupné z: http://whqlibdoc.who.int/hq/2002/WHO_NMH_NPH_02.8.pdf?ua=1

ZAVÁZALOVÁ, Helena, Vladimír ZAREMBA, Květuše ZIKMUNDOVÁ a kol. 2007. *Má význam vzdělávat seniory? Čes Ger Rev*[online]. 2007, roč. 5 [cit. 2015-05-15]. Dostupné z: http://www.prolekare.cz/pdf?ida=gr_07_01_10.pdf

ŽIVOT 90. *Život 90* [online]. 2008 [cit. 2015-05-02]. Dostupné z: <http://www.zivot90.cz/>

9 Příloha A – Dotazník

Vážená paní, vážený pane, jmenuji se Karel Macas a jsem studentem studijního programu Andragogika a personální řízení na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Rád bych Vás poprosil o vyplnění krátkého dotazníku, zabývajícího se účastí na vzdělávacích aktivitách u starších dospělých. Dotazník zabere přibližně 5 minut Vašeho času, je anonymní, není třeba vyplňovat jméno či jakékoliv citlivé informace. Dotazník je součástí mé bakalářské práce.

V dotazníku se vyskytuje pojem **vzdělávací aktivita**, je jím myšlena **institucionalizovaná forma vzdělávání, tedy kurzy dlouhodobé i jednorázové, pořádané nějakou institucí** (vysokou školou, klubem seniorů, knihovnou...). Nejedná se tedy o samostudium.

Vybrané odpovědi prosím označte křížkem v příslušném čtverečku.

Děkuji Vám za spolupráci.

1. Pohlaví:

Žena

Muž

2. Věk:

3. Jaké je Vaše nejvyšší dosažené vzdělání:

Základní

Středoškolské s maturitou

Vyučen/a

Vyšší odborné

Středoškolské bez maturity

Vysokoškolské

4. Místo bydliště (město, nebo pokud se jedná o Prahu, městská část):

5. Jste v současné době zaměstnán/zaměstnána v placeném zaměstnání?

Ano

Ne

6. V jaké formě domácnosti žijete?

Žiji sám

Žiji s partnerem/partnerkou, manželem/manželkou

Žiji s dítětem, dětmi

Žiji s partnerem/partnerkou, manželem/manželkou a dítětem/děťmi

Žiji s širší rodinou

Jiné (*prosím doplňte*):

7. Účastnil/a jste se nějaké vzdělávací aktivity po dosažení věku 60 let? (pokud jste mladší 60 let, přeskočte prosím na otázku č. 11)

Ano, ve věku:

Ne, neúčastním se z těchto důvodů: (zaškrtněte prosím příslušnou číslovku v každém řádku)

	Rozhodně ano	Spíše ano	Něco mezi	Spíše ne	Rozhodně ne
Zdravotní omezení	1	2	3	4	5
Nedostatek volného času	1	2	3	4	5
Problém s dopravou	1	2	3	4	5
Nedostatek finančních prostředků	1	2	3	4	5
Není zájem, zbytečné	1	2	3	4	5
Aktivity, kterých se chci zúčastnit, jsou brzy obsazené	1	2	3	4	5
Nabídka aktivit je pro mě nezajímavá	1	2	3	4	5
Jiný důvod (prosím doplňte):					

(pokud jste zvolili možnost: ne, neúčastním se, přeskočte prosím na otázku číslo 12)

8. Účastníte se vzdělávací aktivity v současné době nebo jste se účastnil/a vzdělávací aktivity v uplynulých 12 měsících?

Ano

Ne

9. Kterou nabídku vzdělávacích aktivit využíváte/jste využíval/a?

Lze zaškrtnout více možností

Univerzita třetího věku

Klub aktivního stáří

Akademie třetího věku

Univerzita volného času

Klub seniorů, aktivních seniorů, důchodců

Senior Akademie/Akademie seniorů

Jiné (prosím doplňte)

10. Jakých oblastí se daná vzdělávací aktivita týká/týkala?

Lze zaškrtnout více možností

☐ Cizí jazyky	☐ Cestování
☐ Počítačová gramotnost	☐ Tvořivé a řemeslné kurzy
☐ Historie a umění	☐ Filozofie
☐ Psychologie	☐ Finanční gramotnost
☐ Zdraví a medicína	☐ Jiné (prosím doplňte):
☐ Sport	

11. Co je/bylo důvodem Vaší účasti na vzdělávacích aktivitách?

(zaškrtněte prosím příslušnou číslovku v každém řádku)

	Rozhodně ano	Spíše ano	Něco mezi	Spíše ne	Rozhodně ne
Aktivní náplň volného času	1	2	3	4	5
Udržení stávajících či získání nových sociálních kontaktů	1	2	3	4	5
Získání nových či udržení stávajících vědomostí a znalostí	1	2	3	4	5
Prestiž spojená s účastí na vzdělávací aktivitě	1	2	3	4	5
Zájem o danou oblast	1	2	3	4	5

Jiné (prosím doplňte):

12. Co soudíte o nabídce vzdělávacích kurzů?

(zaškrtněte prosím příslušnou číslovku v každém řádku)

	Naprosto souhlasím	Spíše souhlasím	Něco mezi	Spíše nesouhlasím	Rozhodně nesouhlasím
Nabídka vzdělávacích aktivit pro seniory je dostatečná	1	2	3	4	5
Snadno se dozvídám o vzdělávacích aktivitách	1	2	3	4	5
Sehnat místo ve vzdělávacím kurzu je obtížné	1	2	3	4	5
Dostupné jsou jen kurzy z oborů, které mě nezajímají	1	2	3	4	5

Děkuji Vám za Váš čas a ochotu!